محرم ۲۶ ۱۳۲۶ جمعه ۱۵ فیورال ۱۹۰۸

شورا

ابونه بدلی : سنه‌لك : ۴، آلتی آیلق ۲ روبله ۴۰ کاپك.
« وقت » برلن برگه آلوچیلارغه :
سنه‌لك ۷، آلتی آیلق ۳ روبله ۸۰ کاپك در.

آدرس :

Редакція «ШУРО» Оренбургъ — Rédaction du «Chouro» Orenbourg.

اورنبورغده اون بیش کونده بر چققان علمی وادبی مجموعه‌در. نومر ۴

مشهور آدملر والوغ حادثه‌لر

جانی بك خان

(۷۵۸ – ۱۳۵۷)

اوزباك خان وفات اولدیغنده (۷۴۱ – ۱۳۴۱ ده) کندی طرفندن تعیین ایدلن ولیعهدی بیوك اوغلی تنی بك خانلق، منصبنه چیقدی. تنی بك غایت گوزل صورتلی واوزباك خان قاشنده اعتبارلی اولسه‌ده خان نصب اولندیغی صوك سیرتی گوزل اولمامشدر. اوشبو سببدن بر قدر مدت طوردیغندن صوك اولدرلدی وطوغمه سی اولان جانی بك حکمدار اولدی.

بونلرنك هر ایکیسنك آنالری طیطغلی ایدی. باشقه بر خاتوننندن اوزباك خاننك خضربك اسمنده دخی بر اوغلی اولوب، جانی بك، خان اولدیغی صوك اولدرلدی (۱). اوشبو واقعه‌لر سببندن روس تاریخلرنده : «جانی‌بك ایکی طوغمه سنی اولدروب خان اولدی» دیه یازلنور (۲).

جانی بك اوزینك طوغمه سی تنی بك صوڭنده ۷۴۲ – ۱۳۴۲ تاریخنده خان نصب ایدلدی وکندینگ تخت که چیقدیغنی بیلدرر

(۱) ابن بطوطه ج ۱، بیت ۲۱۷.
(۲) ملاویوف.

ایچون اطرافن اولان ءاکتلرگه ایلچیلر یباردی.

روسیه کنازلرنی کنازلك منصبنه خانلر ، یرلیغ ویروب تصدیق ایدرلر وشوکا قدر اوزلرینه کناز عنواننی (تیتولنی) ویرمازلر حتی کوب وقت خانلر، اولگان کنازلرنگ الك یاقینلری اوله طوروب باشقه بر براق مرتبه‌ده اولانلرنی کناز ایدوب یرلیغ یازارلر ایدی(۱). ایوان فیدور اوغلی ، آغاسی دیمیتری وفات اولدیغنده کنازلك منصبی ایچون خان یرلیغنی بر ییل مقداری کوتوب طورمش ویرلیغ کلمای طوروب کندیسینه کناز عنواننی ویرمامشدر.

خانلر تخت که چیقدقلری ایله روسیه کنازلری اورداغه واروب، خانلقنی تبریك ایدرگه وایسکی بیعتلرنی یاکارتورغه مجبورلر ایدی (۲). اوشبو سببدن جانی بك تخت که چیقدیغی ایله روسیه ده اولان کنازلر ومیترو پولیت فیاغونست «سرای» غه کلدیلر. اوشبو وقت جانی بك خان حضرتلری مسقوا کنازی اولان سیموننی آزمدت صوگنده رخصت ویروب یباردی ایسه ده میترو پولیت گه رخصت ویرمای اوزاق طوتدی (۳) . جانی بك خان مناسترلر وچیرکاولر آلتون کموش وباشقه نرسه‌لر ایله پك بای اولدقلری سببدن بونلردن یاساق آلورغه تیوشلی ایدیکنی میتروپولیت گه بیان ایتدی. بوکا قارشو ایسه میتروپولیت: «اوزبك خان حضرتلری چیرکاو ومناستر ملکلرنی یاساقدن عفو ایتدی» دیه سویلاسه ده بردن اوزبك خان یرلیغنی جانی بك خان بوزارغه کوچی یتدیکندن وایکنچیدن پك کوب دولتلر چیرکاو ومناستر اسمنده حیله ایله یاشرلوب قالدرلدیغنی بیلدکندن ، کوب ساتولا شورغه یارامادیغی ایچون چیرکاو ومناسترلر اسمنده اولان ملکلر ایچون ده بر یولی آلتیوزصوم یاساق ویروب ، اشنی تمام ایتمشدر . بونك ایله چیرکاو ومناسترلر حقنده اولان اوزبك خان یرلیغی اوزینك قوتنده قالدی ، هیچ بر تعرض ایدوچی بولمادی. میترپولیت طرفندن ایدلمش اوشبو تدبیر بتون روسیه روحانیلری طرفندن تحسین ایدلنوب ، اوردادن قایتدیغنده حرمت ایله قارشو آلدیلر (٤).

اولدرلمش کناز الیکساندر اوغلی یارسلاف پرونسکی «سرای» غه واردیغنده خان جانی‌بك طرفندن کنازلك یرلیغی احسان ایدلندی وخان سراینك بیوك آدملرندن اولان کیندك اسملی توره ایله اوزاندرلدی (٥).

۷٤۸ – ۱۳٤۷ تاریخنده بر سبب ایله دشت قبچاق حکومتندن تیمر اسمنه سرعسکر قوماندسنده «آلیکسین» شهری اوستنه عسکر یباردی. تیمر ایسه صوغشوب آلدیغی صوك ، شهرنی یاندرتدی وکوب غنیمت مالی آلوب «سرای» غه قایتوب کتدی (٦).

لیتوا کنازلری ایله مسقوا کنازلگی آره‌سنده اولان دعوالر سببندن، لیتوا کنازی اولان آلغیرد مسقوا کنازلری ایله طوغریدن طوغری صوغشورغه جسارت ایته آلمادیغندن بونك ایچون یاردم اوتنورگه دیه جانی‌بك خان حضرتلرینه اوزینك طوغمه‌سی قاریادانی ایلچی

(۱) کرامزین .
(۲) مسقو اکنازی سیمون اوز عمرنده اوردافه بیش مرتبه واردی . صلاویوف .
(۳) کرامزین .

(٤) کارامزین .
(٥) کارامزین .
(٦) صلاویوف .

ایدوب یباردی . فقط بونی ایشتدیکنده مسقوا کنازی سیمون هم بالذات ایلچی یباروب : « لیتوا کنازی اولان آلغرد بزم اوستومزگه عسکر یبارمك اجتهادنده‌در . بز ایسه سزنك اطاعتلی تبعه‌لرگزمز ، آلغرد اگرده بزگه غالب اولسه احتمال سزنك اوزگزگه‌ده قورال کوتاررگه جسارت ایلر ! » دیه سویلاتدی . جانی بك خان غایت عقللی ومدبر همده لیتوا ایله مسقوا آراسنده سیاست احوالنی قاراب طوردیغی سببندن لیتوا کنازینك ایلچیسی سوزینه التفات ایتمادی بلکه اوزنی طوتوب مسقوا کنازینه اسیر صفتی ایله یبارتدی . اوشبو سببدن لیتوا کنازی مسقواغه محاربه‌گه واراچق یرده پك کوب هدیه‌لر یباروب طوغمه سی قاریادانی خلاص ایدوب آلدی .

مسقوا کنازی سیمون وفات اولدیغنده ، ایوان قالیطه‌دن وسیموندن‌ده کوب جفا وظلملر کوردیکلرنی وشونك سببندن سیمون اوغللرینه کنازلك ویرلماسون بلکه سوزدال کنازی قنسطنطین‌گه کنازلك انعام ایدلسون ایدی ، دیه ناۋغورد خلقلری جانی‌بك خان حضرتلرینه صوداقوف اسمنده بر ذات ریاستنده ایلچی هیئتی یباردیلر . فقط جانی‌بك بونلرنك سوزلرنی اعتبارغه آلمادی وسیمون ایله بر طوغمه اولان ایوان اسمینه یرلیغ ویرلوب ، کناز نصب ایتدی (۱) .

۷۵۴ ـ ۱۳۵۳ تاریخنده ناۋغورد کنازی قنسطنطین وفات اولدیغنده ، جانی بك خان حضرتلری بونك اوغلی آندری اوزرینه یرلیغ ویروب نیژنی ناۋغورد ، غرادیشچه ، سوزدل ولایتلرینه کناز نصب ایتمشدر (۲) .

(۱) صلاویوف .
(۲) کارامزین .

۷۵۵ ـ ۱۳۵۴ تاریخنده غلیب اوغلی فیدور زور عسکر ییغوب « مورم » شهری اوستنه کلدی و « مورم » ده کنازلك ایدوب طوروچی یوری یارسلاو اوغلنی قووب یباروب اوزنی کناز اعلان ایتدی . مورم خلقلری ایسه یوری دن ناراضی اولدقلری سببندن بوحال‌گه شادلاندیلر وفیدور ایله برابر اورداغه خان حضرتلرینه یرلیغ آلور ایچون‌دیه کتدیلر . فیدورنك کیتدیکنی ایشدوب ، اوزینك عسکرلرنی‌ییغوب‌یوری تکرار«مورم» گه کروب اوطوردی ، لکن خان حضرتلرینه بوطوغروده‌دوقلاد یاصامق لازم اولدیغی‌ایچون بو هم « سرای » غه یوللاندی .

فیدور ایله‌یوری، خان حضرتلری‌حضورنده حکم‌که طوردیلر . جانی بك خان«مورم کنازلکنی فیدورغه تیوشلی‌تابوب یرلیغ ویردی ویوری‌نی فیدورغه تابشردی (۱) . یوری آیاغی قولی بغاولی اولدیغی حالده فیدورنك تورمه‌سنده اولمشدر . (فیدورنك مورم غه عسکر ایله واروی ایلکدن جانی بك خان‌قوشوی بوینچه اولورغه تیوشلی) .

توبرده واسیلی میخایل اوغلی ایله ویسولود الیکساندر اوغلی خولومسکی اسمنده کینازلر (بونلر بربرینه یاقین قارنداشلردر) اوزآرالرنده دعوالاشورلر ایدی . میتر وپولیت الیکسی‌ولادیمیر شهرینه‌کلدکنده‌بونلر ایکیسی آنك حضورنده حکم‌که‌طورشدیلر .فقط‌بونلر آراسینه‌میتروپولیت‌حکم ایدرگه کوچی یتماد یکندن اورداغه خان حضرتلری حضورینه کتدیلر (بو واقعه میلادی‌ایله ۱۳۵۷ ده در). لکن خاننك‌خاتونی اجتهادی سببندن تویر کنازلگی واسیلی گه

(۱) صلاویوف .

ویرلدی وویسولودنی هم واسیلی گه تابشرلدی (١) .

٧٥٨ ـ ١٣٥٧ تاریخنده قاضی محی‌الدین البردعی اسمنده بر بیوك آدم «سرای» شهرینه كلوب ، اذربیجان مملكتنده حكومت سورمكده اولان ملك اشرف بن تیمر تاش بن چوپان اوستوندن جانی بك خان حضرتلرینه شكایت ایتدی ورعیتنی جبراب مال یغدیغنی غایت اثرلی صورتده سویلادی؛ اوشبو سببدن عسكرنی ییغوب خان حضرتلری ملك اشرف اوستنه سفر ایلدی . « دربند» و «شروان» آرقلی كچدیكی صوك «مهران» ییلغه‌سی بوینده اشرف عسكری ایله اوچراشوب محاربه ایتدی . اشرف عسكری مغلوب اولوب پراكنده اولدی واشرف اوزی ده اسیر آلنوب خان حضورینه كتورلدی . خان حضرتلری ملك اشرفنی عفو ایدوب « سرای » غه آلوب قایتمقچی ایدی . لكن اذربیجان بیوكلری ؛ « اگر ده ملك اشرف دنیا ده سلامت طورر ایسه بوطرف خلقنده هیچ راحتلك اولماز، آنك تكرار قایتوب كلمكندن هركیم قورقوب طوررلر » دیه اولدررگه اشارت ایتدیكلرندن خان امری ایله قتل اولندی . بونی ایشتدیكلرنده « تبریز » اهالیسی شكر نمازلری اوقومشلردر .

خان حضرتلری اوشبو سفرنده « تبریز » شهرینه كروب حكومت سراینه توشدی وبر كیچ قونوب ایرته نمازنی جماعت ایله عالیشاه جامعنده اوقودی (٢) . ملك اشرفنك بتون خزینه سنی ضبط ایدوب عسكرینه تقسیم ایتدی (٣) و دورتیوز دوه

(١) ملاویوف .
(٢) تلفیق الاخبار . ج ١ . بیت ٥٥١ - ٥٥٤ .
(٣) ابوالغازی

آغر لغنده اولانی «سرای» شهرینه قایتارلدی (١).

خان حضرتلری ایللی بیك آتلی عسكری ایله اوغلی بیردی بك نی « تبریز » ده قالدروب ، ملك اشرفنك تیمرتاش اسملی اوغلنی وسلطان بخت اسملی قزنی اوزی ایله برابر آلوب قایتوب كتدی . تبریز اهالیسی بیردی بك نی حكمدار نصب ایتدیلر وبونك ایچون بایراملر یاصادیلر .

خان حضرتلری اشبو سفرندن قایتدیغی وقت آغر خسته‌لندی وتركلگندن امیدنی كیسدیكی سببلی اوغلی بیردی بك طرفنه خبر ییباردی. اوغلی بیردی بك نی ولیعهد ایدوب، خلقلرغه كوب نصیحتلر ایتدیكی صوك «سرای» غه قایتوب (٢) وفات ایتدی . بیردی بك « سرای غه یتدیكی وقت خان حضرتلری ارتحال ایتمشلر ایدی .

روس تاریخلرینك جانی بك خان ، اوغلی بیردی بك طرفندن اولدرلدی وبونك ده سببچیسی تاولی بی اسمنده بر ذات ایدی ، دیه یكلری اصلسز بولسه كرك .

جانی بك خان طوغروسنده بعض روس تاریخلرنده اشبو روشده برحال حكایت ایدلنور : « جانی بك خان خاتونی تایدولا آغر خسته‌لندیكندن روسلرنك الیكسی اسملی بر ولیلرنی چاقرتوب اوشكورتدی وخاتون ده تزلدی . اوشبو وقتلرده روسیه‌ده خان طرفندن اولان باصقاق قاشاق ، روسلرغه جبر ایتدیكندن، الیكسی مذكور قاشاقنك روسیه‌دن قایتارلونی صورادی وشوكا كوره خان قاشاقنی « سرای » غه كیر وچاقرتدی». اسلامچه یازلمش اثرلر بوكا صرف بر روس روحانیلری

(١) كارامزین .
(٢) ابن خلدون سوزندن وفات ایتدیكی آكلاشلور .

طرفندن یاصالمش اصلسز خبر دیه باقارلر. ظنمزه کوره واقعه‌نڭ اصلی اولسه هم احتمالدر. جوجی عائله‌سندن اولان دشت قپچاق خانلری چنگز عائله‌سینڭ قزلرینی چیتلرگه ویرماسه‌لرده کندیلری، باشقه لردن قز آلورلر ایدی. منگو تیمر خاننڭ بر خاتونی قسطنطینیه‌دن کلدیکی معلومدر. اوزباك خان خاتونلری آراسنده روم ایمپیراطورینڭ بیلون اسملی قزی وار ایدی. اوشبو قبیلندن جانی بك‌خاتونلری آراسنده روس قزلری اوله بیلور. اول وقتده اولان روس کنازلری ایچون اوزلرینڭ سیاسی مرادلرینه واسطه اولورلق بر قزنڭ خان یاننده اولنمه‌سی بیوك بر سعادت حساب ایدلنورگه لایق ایدی. «سرای» ایچنده‌تایدولا اسمنده یورتلمش خاتوننڭ صرف بر روس قزی اولوب‌ده سیاسی بر سرنی تبلیغ ایدر قصدیله‌اوز باشنی خسته‌لگه صالوب‌ده اوشکورو بهانه‌سی ایله الیکسی اسملی ولی‌نی چاقرتوب مقصدنی میدانه کتورمه‌سی ممکندر. قاشاقنڭ روسیه‌دن کیرو چاقرلماسی‌ده آز اش دگلدر. تۋیر کنازلری نزاعنده مداخله‌سی اولان خاتوننڭ‌ده اوشبو خاتوننڭ عینی یاکه شوڭا اوخشاشلی بری اوله‌چغی ممکندر. بو ایسه‌یالڭز کندی ظنمزدر، حقیقتنی ایسه الله تعالی بیلور.

جانی بك خان هر تورلی‌خلقلر خصوصا روس وخرستیانلر ایچون‌غایت مرحمتلی بر پادشاه‌ایدی.

(١). معتبر عالملردن سید شریف ابن عبد الحمید طرفندن تربیه ایدلمشیدی (٢). شریعت غراده پك محکم اولوب، عالملرنی، سیاحلر و زیارت‌ایدر ایچون کیلوچیلرنی حرمت ایتدرر ایدی (٣). غایت متدین وعادل، درویش صفت، خیر اندیشه وصلاح بیشه ایدی (۴). تفتازانی «شرح تلخیص» نام اثرنی بوڭا هدیه ایتمش وباشنده هم اسمنی‌ده ذکر ایتمشدر. بو کونده شرح تلخیص کتابندن درس اوقوچی شاگردلر واوقوتوچی مدرسلر بزم یرمزده تقریبا بر بیڭ عدد اوله بیلور. اگرده بونلر تفتازانی‌نی عادتی مشرق مداحلرندن دیه ظن ایتماسه‌لر جانی بك خاننگ فوق العاده بیوك وعالیجناب بر اسلام پادشاهی و بو مملکت مسلمانلرینڭ مدار افتخارلری اوله‌چغی ایله اعتقاد ایتمکلرنی لازم کلور (٥).

جانی‌بك‌خان ۷۵۸ - ۱۳۵۷ ده وفات اولوب «سرای» شهرنده دفن اولندی. الله تعالی غریق رحمت ایتسون!

---

(١) کارامزین وصلاوبوف.

(٢) ابن بطوطه. ج ١ بیت ٢١٧.

(٣) ابو الغازی. بیت ١٧٥.

(۴) مستفاد الاخبار ج ١ بیت ١٠٦.

(٥) مشهور ادیب واستاذلردن اولان سامی‌بك جنابلری «قاموس الاعلام»ده عادتی‌گنه ماناخلرنی یازدیغی حالده اوزعصرنده بتون روسیه‌گه‌حکومت ایدن‌جانی بك‌حضرتلرینڭ ترجمهٔ حالنی یازارغه سارانلق ایتمشدر.

مقاله‌لر

حج حقنده معلومات

(باشی اوچونچی نومیرده)

رسول اکرم حجی

حج ، رسول اکرم افندمز حضرتلری «مدینه» گه هجرت ایدوب کلدیکلری صوك فرض اولمشیدی . هجرتدن یدنچی ییلده ذوالقعده اینده صحابه‌لر ایله بر مرتبه «مکه» که واروب نفل حج ایدوب قایتدی . مکه مشرکلری ایله اولان عهدکه کوره اوشبو سفرنده «مکه» ده یالگز اوچ گنه تاولك طورمشدر .

رسول اکرم اوزینك فرض حجنی اونونچی ییلده قیلمشدر . اولگی وصوڭغی حجی اوشبو اولوب ، بوڭا «حج الوداع» دیورلر (زیرا اوشبو حجنده رسول اکرم خلقلرغه وداع ایلمشدر) .

رسول اکرم حضرتلری حج سفرینه چغاچقنی اعلان ایتدکنده . آنگله برگه واروب وبرلکده حج ایتمك قصدیله اطرافده اولان عربلر «مدینه» گه جیولدیلر .

ذوالقعده نك یکرمی بشنچی شنبه کون (میلادی ایله ٦٣١ نچی ییل ۲۰ نچی فیورال رسول اکرم حج قصدیله سفر ایتدی . صحابه وچیتدن کلمش عربلر هم برلکده ایدیلر . مدینه شهرنده ابو دجانة الانصاری حضرتلرینی امیر ایدوب قالدردی . خلقلر رسول اکرمنك آلدنده ، آرتنده، یانلرنده وا رورلروهر کیم اوزلری بیلدکچه عمل ایدرلر ، رسول اکرم هیچ کیمنی عملی حقنده مؤاخذه ایتماز ایدی . امهات مؤمنین (رسول اکرم خاتونلری) هر بری اوشبو سفرده برلکده وارر ایدیلر . ذوالحجه‌نك بشنچی کونی «مکه» گه ایرشوب «ثنیة علیا» (کداءحجون. معلاة . مقبرة مکة اسملی اورن) دن ضحی وقتنده شهرگه کردیلر . رسول اکرم الڭ ایلك مسجد حرام اوزرینه کیلوب باب شیبه ، باب عبد مناف اسمنده اولان ایشکدن ایچکاری کردی وکعبه‌گه قاراب

دعا قیلدی. نماز فلان اوقومقسزین طواف ایدرگه کرشدی و «محجن» ی (۱) ایله حجر اسودنی استلام ایتدی. مقام ابراهیم گه کیلوب ایکی رکعت نماز اوقودی. اولگی رکعتده قل یاأیها الکافرون وصوگغیسنده قل هوالله احد سوره‌لرنی قوشدی. حجر اسود بوچماغینه تکرار واروب حجر اسودنی استلام ایتدی. ایشکدن چقوب «صفا» غه واردی، بوندن صوڭ «مروه» گه کلدی. مکه خلقی‌حتی اوی ایچنده اشلاوچی‌خاتونلرغه قدر رسول اکرمنی کورر ایچون چیقمشلر وبربرینه کوستررلر ایدی.

اوشبو سفرنده رسول اکرم وآنڭ ایله وارمش قافله «مکه» نڭ طش یاغنده طوقتامشلر ایدی، نمازنی مسافر نمازی ایدوب قسقه اوقور ایدی.

ذوالحجه‌نڭ سکزنچی کونی (ترویه) پنجشنبه ضحی وقتنده مسلمانلر ایله برلکده «منی» غه چیقدی و «منی» ده اویله، ایکندی، اخشام، یستو وایکنچی کون ایرته نمازنی اوقوب قویاش چیقدیغی صوڭ «عرفه» گه یوللاندی. «بطن الوادی» اسملی یرده خطبه اوقودی. وقتی کردیکی صوڭ حضرت بلال اذان ایتدی، اویله وایکندی نمازلرنی اوقودیلر. عرفه‌ده: «الیوم اکملت لکم دینکم ...» آیت شریفه‌سی نازل اولدی.

قویاش بایودیغی ایله عرفه دن کوچدیلر، رسول اکرم «قصوا» (دوه سینڭ اسمیدر) اوستونده وآرتنده اسامه بن زید اولنور ایدی. خلقلرنڭ طغزلاشدقلرنی کوروب رسول اکرم: «ای مسلمانلر! صبر وسکینه اوزرنده یورگز، آشقمه‌گز!» دیه‌قچقرر اولدی. «مزدلفه» گه کلوب، اخشام ایله یستو اوقودیلر. بوندن صوڭ رسول اکرم یاتدی وایرته نمازینه قدر هیچ بر طوروب یورمادی، نماز فلان اوقومادی. نحر (قربان عیدی) اولان اونونچی کون‌تاڭ بیلندیکی کبی ایرته نمازنی اوقودی، قصواء اوستنه بنه‌رك «مشعر حرام» گه کلدی، یاقتورغانغه قدر دعا ایتدی. قویاش باتمازدن ایلك قصواءغه بنوب «وادی محسر» گه وبوندن صوڭ جمره گه کلوب تاش آتدی. بونڭ بعدنده قربان بوغازلنه چق یرگه کلوب اوزینڭ مبارك قولی ایله آلتمش اوچ عدد (اوزینڭ یاشی صاننچه) دوه قربان بوغازلادی. بونڭ صوگنده «مکه» گه قایتوب اویله نمازی اوقودی.

رسول اکرم خلقلرغه قاراب: «ای جماعت! حج عمللرینی بندن اوگرنوب قالگز، احتمال‌که بوندن صوڭ حج قیلمق بڭا نصیب اولماز!» دیبور ایدی. «منی» ده جمله خاتونلرینه باغشلاب برصغر قربان بوغازلاتدی.

«منی» ده قربان بوغازلادیغی صوڭ ساچنی کیتارتدی، مبارك ساچ بورتکلرینی خلقلر اوز آرالرنده اولاشوب آلدیلر.

طواف وداع ایتدیکی صوڭ قایتور ایچون «مدینه» گه سفر ایتدی «ذوالحلیفه» گه یتدیکنده کیچ اوتکاروب ایرته‌گوسنده «مدینه» گه کردی.

حج طوغروسنده یازارغه قصد ایتدیکمز معلومات اوشبو قدردر. فقط اوشبو بحث اوزرینه فخر کائنات افندمز حضرتلرینڭ‌هجرت ایتمش وقبر شریفلرنی مشتمل اولان «مدینهء منوره» حقنده‌هم‌بعض شیلر الحاق ایتمك مناسب کورله‌در. اوشبو سببدن کیله‌چك نومیرده «مدینه» حقنده برقدر سوز سویلنور.

(صوگی وار)

(۱) تایاق، لکن باشی ککری اولور.

بر مستشرقلك سیاحتی ثمره‌لرندن

ییل یارم قدر اوّل، مجارلی بر مستشرق، چواش وتاتارلرنك دیللرینی ، نسللرینی ، اعتقاد وعادتلرینی تیکشریر ایچون ، ایدیل حوضه‌سینه کیلگان ایدی. کیلگان وقتلرندوق مومی الیه ایله کورشوب بیلشدم ؛ هم قایتوب کیتکانچی مناسبتمز دوام ایتدی. آنك چواش وتاتار آره‌سنده طورووی ویورووی بزگه بایتاق فائده‌لی بولوب چیقدی. قوممزنك **عوام ادبیاتنی** یعنی جیر ، طاقماق ، اکییه‌تی (حکایه)، طابشماق وضرب مثللرینی جیوب تاتار دیلینه خدمت ایتدی ؛ آنك یاننده بر نیچه تاتار شاکردی ، عوام ادبیاتی جیوده معاونت ایدوب یوروگانگه، بو شاکردلر علم السنه، اتنوغرافیا وفولق‌لور (۱) حقنده بر خیلی معلومات آلدیلر ، اصول کوردیلر (۲) .

مستشرق افندی ، بو کونلرده ایشین بیتروب ، بر صندق طولیسی مواد علمیه جیوب ، مملکتنه قایتوب کیتدی . کیته‌سی کونلرنده کینه ، صوڭ موضوع تدقیقاتی بولغان چواشلر حقنده ، میڭا ، فائده‌لی کوب نرسه‌لر سویلادی . حاضر ، بو نلردن بعضلرینی «شورا» اوقوچیلرینه عرض ایتمك بولام .

*
* *

چواش دیلنده مسلمانلقدن کیلگان کوب سوزلر وار ایکان . دینکه (اسلام دیننه) تعلقلی بو سوزلرنك اکثریسی عربجه اولوب بعضلری‌ده فارسیدر . منه اول سوزلردن بر نیچه‌سی: پسمه لله (بسم الله) پی‌خمپه‌ر (پیغمبر)، پیریشتی (فرشته) ، أزره‌ئه‌ل (عزرائیل) ، آمین، صاواب (ثواب) ، قربان (اسماء آلهیه‌دن)، صارامات کوپه‌ری (صلوات کوپری) ، آره‌م (حرم) .

چواش آدلری ، کوبسنچه مسلمان اسملریدر : آپتوللا (عبد الله) ، أپتی (عبدی) ، کلیمه ، صریخوا (ظریفه) شریخوا (شریفه) ألیمه (عالمه) . . الخ .

دینلرنده اسلام اثری بایطاق موجوددر : توحید - طوغری یعنی تڭری (۱) نی بر بیلالر واقعا طوغرامش (تڭری آناسی) ، بوله‌خچی (بولوچی) تڭری ایله کیشی آراسینی، بولوب طوروچی ، واسطه) شکللی بعض اشخاص مخیله بولغانغه، هم طوغری تیرلك آصراوچی ، اورلق یاصاوچی . . . الخ کوك تورلی صفتلر برلن یاد قیلنغانغه، چواش دینین تدقیق ایتکان کشیلردن بعضلری چواشلرنك کثرت الٰهه معتقد یعنی مشرك بولولری ایله حکم ایتمش ایسه‌لرده ، مجارلی عالمنك فکرنجه بو حکم

---

(۱) «فولق‌لور» انکلیزچه فولق «قوم» ، «لور» «علم» کلمه‌لرندن مرکب اولوب ، بر قومڭ عوام ادبیاتنی تدقیق ایله اعتقادات ، عادات ، اخلاق وقوانیننی اوکرنمك علمیدر .

(۲) بو شاکردلرنڭ تاتار عوام ادبیاتنی جیوب باصدیریرغه ، و حتی تاتارچه بر لغت کتابی ایچون مواد جمع ایترکه نیتلاندیکلرینی ایشیدوب ، بیك سویندم .

(۱) طوغری ، بارچه تورك قوملرنده الوهیتکه بیریلگان عمومی اسمنڭ چواشلرجه صورت تلفظیدر . اول اسم عمومینڭ آصلی «طاڭ - ایری» در . عثمانلیلر وتاتارلر بونی « تڭری » دیه تلفظ ایته‌لر . «ته‌ری» دخی شو لوق سوزنڭ بر باشقه تورلی ایتلوویدر .

یالگشدر؛ طوغرامش، بولەخچی فلان وحدانیت آلهیەگە معتقد قوملرده دخی موجود خضر، الیاس وملائك قبیلندندر. چواشلر، فقط طوغری‌غه عبادت ایتەلر، طوغرامش‌غه دعا ده قیلمی، قربان ده چالنمی. بولەخچی گه ده طوغری ایله واسطه — مجارلی اینکانچه «طوغرینك‌نوعما سکره تاری» — بولغان صارتین، تلاکنی آنارغه ایرشدیرسین، شفاعتچی بولسون ایچون گنه دعا ایتیلەدر. خلاصه چواشلر موحددر.

چواشلر، طوغرینك صورتین یاصامیلر، هم یاصاونی جلیخ (گناه) صانیلر؛ حتی زهناده طوغری‌غه صورت بیرمیلر. چواشلرنك پوتلری یوق. چواشلر فەتیشیست یعنی پوتقه طابنوچی دکلدرلر.

چواشلرنك عبادتلری، آیاق اوستده طوروب دعا اوقودن هم قربان چالودن عبارتدر. عبادتلرنده دخی اسلام ایزی وار: دعا قیلغانده قبلە یاغنه (بعضلری غنه قویاش چیقغان یاقغه) ایلانەلر؛ زور عبادتلرنده بزنك نمازده‌غی شکللوك سجده قیلالر؛ دعادن صوك بیت، یاکه صقال صیپیلر. قربان چالغانده «بسمه لل» دیوب چالالر. قادینلر ایرلر برلن برکه طوروب عبادت‌ایته آلمیدر.

چواشلرنك ده آطنه‌لق بایرامی، مسلمانلر ده‌غی کوك جمعه کون؛ بوکا «ارنه کونی» (آطنه کونی) دیلر.

قربان ایتوب کوبراك تکه چالالر.

طوکغز آشامیلر.

آراقی ایچو گناه صانالادر. آراقی ایچکان کیشینی اولگاندن صوك، شویطان (شیطان) آت یاصی دیلر. خلقنی آراقیدن طیو طوغرسنده قیزیق بر حکایتلری ده وار: «هر کشینك بر پیرشتیسی باردی. بو پیرشتی کیشی برلن برکه جوری دی. کیشی قباققه کیرسه، پیرشتی کیرماینچه، اول کیشی چیقغانچی جلاب طوره دی...»

شوشی وشوشیلرغه اوخشاشلی احوالگه قاراب، مجارلی مستشرق، چواشلرنك برزمانلر مطلق اسلام‌دینینه کیرگان بولولری ایله حکم ایتەدر. مومی الیهنك فکرنجه چواشلر، بلغار وتاتارلردن اوّل، خزارخانلری زمانه سنده، میلادنك، تقریبا یدنچی عصرنده، اسلامیتنی قبول ایتکانلردر. واقعاخزار خانلرینك پایتختی ۋولغا یانده ایتیل شهری بولغانی، بونلرنك آوروپای روسیەنك شرق وجنوب طرفلرینه حکم ایتکانلری، یدنچی عصر صوکارندوق عربلرله مناسبت تجاریەگە کیرشکانلری، حتی خزارخلقلرندن‌بعضلرینك‌شولوقتلرده‌اسلام‌دینینه کیره باشلاغانلری‌تاریخجه مثبتدر.

چواش اسلامیتنك، اسکی دینلری ایله قاتیشیق بولوویده‌ایسه، مستشرق‌افندی، شویله ایضاح ایتەدر: چواشلر آراسنده اسلام دینی تمام ونیق اورنلاشوب یتمازدن اول شرقدن کیلگان مهاجرلر ایله شمالغه طابان‌سورولوب، اسلامیت مرکزندن آییریلغانلر. بو جهتله چواشلرده اسکی دینلری ایله اسلام دیننندن مرکب بردین تشکل ایتکان.

بلغار وقزان خانلری زمانه سنده، بو یاقلرده اسلامیت بیك قوتلنگان؛ بوخانلقلار روس قولینه اوزغاندن صوکده، روس حکومتی چواش وتاتارلرنك دین‌ایشلرینه یخشی دقت‌قیلماغان؛ یعنی‌مسلمان تاتارلرغه، کورشی وقارنداشلری چواشلرنك دینین آرچوب، آنلرنی صاف مسلمان ایتارگه کوب فرصتلر بولغان. اولزمانلرده تاتار علماسی آزغنه

طریشقان بولسه، بوکونده چواشلرنڭ بارچه‌سی خالص مسلمان بوله‌جق ایکان. آلایده، نیکدر، چواشلر، اولگیچه‌قاتیشیق دینلرنده قالغانلر! مستشرق افندی، بو حالکه‌بیك عجبلنه‌در..

*

* *

قان یاغندن چواشلرنڭ تورك هم‌قزان و بلغار تورکلرینه اڭ یاقین قرنداش بولوب، چواش دیلنیڭ تاتارچه‌دن بیك آز آیرمالی ایکانلکی جمله‌گه معلومدر. شونڭچوندرکه چواشلرنڭ همه‌سی تاتارچه بیله وتاتارلر۱ ایله بیك یکل قاتناشه‌لر.

چواشلرده ملیت حسی قوتلیدر. چواشلقنی وتورکلکنی یاراطالر. بر زمانلر قزان‌خانلری قول آستنده عمر ایتکانلرین برده اونتماغانلر؛ اولزمانلرنی صاغنوب سویلی طورغان تورلی عوام حکایه‌لری (اکیه‌تلری، لیگنده‌لری) وار. مستشرق افندی بونلردن برنیچه‌سنی میکانقل‌ایتدی. مینده‌آنلردن ایکیسنی شاعرانه بولغانلقلرندن عینا یازام:

« قزاننی آلغاندن صوڭ، تاتارخانی روس پادشاسندن بر طاغین کوسله‌م برلن اوینیم دیوب رخصت صوراغان‌دی. اورس پادشاسی رخصت بیرگان‌دی. تاتارخانی، خان مسجدینڭ باشینه چیغوب کوسله‌سی برلن بر اویناغان‌ده بارخلق، اورس‌عسکری‌ده، تاتارعسکری‌ده‌جیرگه توشوب جیلاغان‌دی. برطاغین‌اویناغان‌دی، بار خاق کولوب بی‌بی باشلاغان‌دی. بر طاغین اویناغان‌دی، یگادن بارخلق‌ده جلی باشلاغان دی. اوچ طابقر‌اویناغاچدین، تاتار خانی کوسله سین واتوب، اوزی آق قوش بولوب قوندرله ینه‌للہ (کون یاغنه ــ جنوبغه) اوچوب کیتکان دی. کون یاغنده، سود کولی‌دیگان بر کول یاننده، بونڭ اوغللری، اوغللرینڭ اوغللری، حاضرده طورالر ایکان‌دی. هم بیك صاغنوب طورالر ایکان‌دی، بروقت بولور، بزده‌اورس پادشاسین‌قووب چیغاروب، یاکادن‌خان بولور بز دیب..» (بروقت بولور، بزده اورنمزغه قایتربز دیب...)

بو حکایه‌نی مستشرق افندی، «سویل» اویازدنده‌کی بر آؤولده ایشتکان. حاضر یازاچغم ایکنچیسنی «بوا» اویازنده‌سویلکانلر؛ اساسا بو ایکنچی برنچینڭ آلیشنمه‌سی (وارياتسیاسی) در.:

« قزاننی آلغاندن صوڭ تاتارخانی اورس صالداتلری آلدندن‌قاچوب، خان‌مسجدینه‌کروب، آنده صاقلانه طورغان طوخاتمش طرماللی گنه‌گه (باغوچی کتابنك اڭ آطاقلیسی) نی آلوب، قوش بولوب « ته‌رەك چیرینه »(تورك‌جیرینه) اوچوب کیتکان‌دی. تورك جیرنده تاتارخانی اولگان بولسه‌ده اوغللری حاضرده عمرایته‌لردی هم بر طاغین قایتربز دیوب صاغنوب طورالردی. خان مسجدنده شونڭ شیکاللی بیك کوب باغوچی کتابی باردی. آنلرنی اورسلر صاقلاب‌طوره‌لردی؛ برکشینی‌ده‌آنه کرتمیلردی.»

*

* *

بونلر کبی اسکی زمانلرغه‌متعلق‌تاریخی، ملی، شاعرانه‌حکایه‌لر تاتار آراسنده دخی‌واردر. لکن مستشرق جنابلری اوچراته آلماغان.

هر حالده مجارلی قرنداشمزگه ملی خزینه لریمزنی جویمازغه کورستکان یولی ایچون کوب‌رحمت اوقومالیمز؛ هم شول یولنی تعقیب ایتوب، حکمت عوام بولغان آتا بابا سوزلرینی، ملتنڭ فراست وظرافتنی کورستکان‌طابشماقلرینی، استعدادشعریه‌سنی بیلدرگان‌جیر وطاقماق

لرینی‌ی، قوهٔ متخیله، حسیات دینیه و ملیه‌سنی آڭلاتقان حکایه‌لرینی، خلاصه: عوام ادبیاتنی جیوب صاقلارغه طریشمالی‌یز. زیرا بونلر تاریخ ملی‌گه، ادبیات حقیقه‌گه الڭ برکتلی بر کیزلاو، روح ملتنی، امید استقبالنی کوریرگه الڭ یاقتی بر کوزگیدر..

ی. آقچورا اوغلی

اوزمزگه عائد

(باشی اوچنچی نومیرده)

---

۶) صوڭ عصرلر اولان دورده بخارا، ابو عبدالله محمد بن اسماعیل البخاری وابو حفص کبیر ایله ابو حفص صغیر زمانلرنده اولان بخارا اولمای بلکه علم قویاشی غروب ایتمش، علوم دینیه وفلسفه یرینه اسالیب یونان واوهام حاکم اولان بخارادر. ایشته شول طرفه واروب تربیه آلدقلری سببندن روسیه اسلاملرنده منازعات لفظیه میدان آلدی وآندن قایتمش کیمسه‌لر اهل اسلامنك جمودلرینه باعث اولدیلر. مع مافیه بونلر آراسنده قورصاوی ومرجانی کبی ذاتلرنڭ ظهوری خارق العاده شیلردندر. بونڭله برابر بخارا وترکستان طرفلری ایله اختلاط ایتمکلری، اسلام دیننده صلابت اوزرنڭ طورمقلرینه باعث اولدی.

۷) ایمپراطوریتسه یکاترینه زماننده اهل اسلامنڭ دینی مکتب ومدرسه‌لری اورنبورغ صوبرانیه‌سی نظارتنده ایدی، صوڭره‌دن بونی دولت یاواش یاواش آلوب معارف نظارتنه ویردی.

بوندن باشقه فکرلری ایله متفق اولدیغمز جهتله آنلرنی بوبرده کوستررگه حاجت یوقدر. شمدی رقملری ترتیبی ایله اوشبو سوزلرینی محاکمه ایده چکمز، شویله:

۱) بو حکم، زیارت‌ایدوچیلرنڭ اکثرینه کوره اولسه کرك، یوقسه عموملك اوزرنده بویله حکم درست اولماز. بیك کوب کیمسه‌لر اولورکه بلغارغه یالڭز آثار اسلافنی کورمك وانقلاب احوالدن عبرت آلمق ایچون واررلر. نادر اولسه ده تاریخی معلومات آلمق ایچون وارانلرده کورلور. قبرلر یانینه وارمقدن اصل مقصود عبرت آلمق وکندینك ده بر کون

اوشبو حال گه کیله چکنی فکرلمك دیه اعتقاد ایتدیکم، استمداد واستعانت ایلمك قطعی صورتده جائز دگل دیه بیلدیکم حالده بن هم بر مرتبه «بلغار». واردم. امثالی نادر اولان عالملردن مرجانی ده شول یرلرده یورمشدر. ایلك سفرم اولدیغی جهتله «بلغار» اورننده اولان روس قریه سنده مجاورلك دعواسنی ایدن بر قارتنی کندیمه دلیل صفتی ایله آلورغه مجبور اولدم. بر مقدار یوردیکمز صوڭنده بر ایسکی بنا خرابه لرنده کندیمی ضبط ایده آلمیه رق کوزلرمدن یاش بوشالدی. قارت ده بو حاله چوق تعجب ایتدی ونهایت: «صحابه لر قبری یاننده آغلامادیغك حالده تاش ییغندیغی یاننده آغلارسون، اوزڭ بر اوقومش آدم کبی کورلورسن حالبوکه قبرلرگه اوطوروب قرأن اوقومادڭ، قول کوتاروب دعا ایتمادڭ، یالڭز روسلر کبی آیاق اوزره باصوب طوردڭ ده کیتدڭ!» دیه تکدیر ایلدی. قارتنك نیتی گوزل ایدی، شوڭا کوره بزده آنچق کوڭلمزدن: «علمت شیئا وغابت عنك اشیاء» مصراعنی اوقومقله اکتفا ایتدك.

خلاصه: «بلغار» ه واروچیلرنڭ جمله سینه قبرلرگه عبادت ایدوچیلر واولرکا‌ردن استمداد قیلوچیلر اولمای بلکه آراده باشقه بر مقصد ایله یوروچیلرده اولنور. ایشته بو یرده شونلرنی استثنا ایتمك لازم ایدی.

۲) تاریخ اهلی قاشنده مشهور تیمر البته تیمرلنك اوله‌چقدر. فقط تیمرنڭ دشت قبچاق طرفلرینه کلمه‌سی ۷۹۳ تاریخ هجری حدودنده اولوب، اوشبو وقت «بلغار» ه وارمادی دیورلر.

تیمرلنڭ قطای مملکتنده ۸۰۷ ده وفات ایتدی. حالبوکه بوندن کوب ییللر صوڭ بلغاریلرنڭ روسلر ایله صوغشدقلرینی روس مؤرخلری یازارلر. وصوقمش اولان تنکه لرندن استدلال ایدرك تیمر وفاتندن کوب زمانلر صوڭ «بلغار» نڭ سلامت اولدیغنی سویلارلر. بعض مؤرخلردن مراد کیمدر عجبا؟!.

۳) قزان اطرافنده اولان خلقلرنڭ تاتار قومندن ایدیکلرینی دعوی ایدنلر ایچون عبدالله افندینڭ فکرینی قبول ایتمکدن باشقه چاره یوقدر. زیرا تاتار قیافتی ایله قزان خلقی قیافتی آراسنده خیلی فرق اولدیغی معلومدر. استانبول ترکلرینڭ اصل ترك قومندن فرقلی قیافتده اولدقلرینڭ سببی ده روم قانی قاتشدیغی دیورلر. اویله ایسه قزان خلقینڭ تاتارلردن فرقلی قیافتده اولمقلرینڭ سببی روس قانی قاتشدیغندن اوله بیلور. لکن بزم فکرمز بو طوغروده باشقه‌در، شویله: قزان مسلمانلرینڭ تاتارلردن آیروم قیافتده اولمقلری اصل تاتار اولمادقلرندندر. قزانلیلر وعموما روسیه اسلاملری تاتار اولمق شویله طورسون حتی تاتار قانی قاتشوونده بیوك شبهه واردر. تاتارلر، دولتلری روسلر طرفندن ضبط ایدلدیکی ایله بر قسمی مشرق طرفینه هجرت ایتدیلر. ترکستان وبخارا طرفلرینه کیدوب اوزباك تسمیه ایدلدیلر وبر قسمی ده چوقنوب روسلرغه قاتشوب روس اسمنی آلدیلر. خالص روسلر آره‌سنده یوزده بر روس اولمادیغی حالده یکرمی بیش خالص تاتار وارلغنده هیچ شبهه یوق. «روسنی قازیسه‌ڭ تاتار چیقار» دینلکان سوزده مبالغه یوقدر. حالبوکه بو مملکتده کلمش تاتارلرنڭ عددنفوسلری یرلی اسلام وترکلره کوره غایت آز اولمشدر. شونگله برابر شهر وقریه لرده معیشت ایتمای همیشه اوزلرینڭ خیمه نشینلك عادتلرنده دوام ایتمشلر. اصل ویرلی ترکلرنڭ

یواش و یومشاق معامله‌ده اولدقلرندن فائده‌لنوب بعینه هندستان ایله انکلیزلر قبیلندن مک ترك اوستنه بر تاتار تصرف ایدرك طورمشلردر.

روسلرنك وتاتارلرنك بو مملکته کیلوب ده اداره ایده باشلامقلری — هنوز کیچه‌گی کونلك دیه‌چك قدر یکیدر. روسیه اسلاملرینك بابالری اولان ترکلر بالعکس تاریخ ضبط ایدلمادیکی کوندن اعتبارا بو مملکتده حکم سوررلر ایدی. زیرا اك ایلك اوله‌رق بو مملکتده تاریخ طرفندن کورلمش قوملر ترکلردن سارماتیالولر ایله سیتیالولردر.

بعض مؤرخلر بونلرنی ایکی قوم اولمق اوزره وبعضیلرده برقومنك ایکی اسمی اولمق اوزره قبول ایلرلر. سارماتیالو سیتیالو واسکیتلر، عموما اوشبو یرده طوروچی ترکلرده عرب سیاحلری «صاقلاب» وصوکره‌دن کلمش هونلرده «ترك» دیه اسم ویرمشلردر. اوشبو سببدن عربلر ایله قاتناشوچی بلغاریلر اوزلرینی «نحن قوم متولدون بین الصقالبه والترك» دیبور اولمشلر. (بز ایسکی ترکلر ایله یکی کلمش ترکلر اختلاطندن حاصل اولان قوملرمز دیمکدر).

بو کونکی روسیه مسلمانلری شول بلغاریلرینك صو قاتشمامش خالص بالالریدر. اوشبو جهتدن قیافتلری تاتار وطوغریسی‌ده مانغول قیافتنه باشقه اولمه‌سی طبیعیدر.

روسیه مسلمانلرینه بخارالیلر وعموما ترکستان طرفنده اولانلر «نوغای» اسمنی وروسلرده «تاتار» اسمنی ویرر ایسه‌لرده هر ایکیسی یاڭلشدر. روسلر ایسه بونلره بر وقت تاتار حکومتی آستونده طوردقلری جهتدن شویله تعبیر ایدرلر. روسلر بزم تاریخمزی تحقیق ایتمك شویله طورسون، استبداد بلاسی سببندن کندی تاریخلرنی‌ده تصحیح ایدرگه یتشه آلمامشلردر. اسلاولر، اوزلرینك قانلرینی ایچوب بتون مملکتلرینی تارمار ایدن بر اوچ نورمانلر اسمیله اوزلرینی «روسیه» دیه تسمیه ایتمشلر وگویا کنازلرده چاقرلوب کتورلمشلر اولمق اوزره تشهیر ایلمشلردر.

۴) ایوان غروزنی‌غه نسبت ایدلمش بو حاللر تماما درست اولوب ایوان غروزنی شویله ایلمشدر، فقط بونك خلفلری‌ده اهل اسلامنی تضیق ایتمکدن کیرو طورمامشلردر. حتی مسجدلرنی خراب ایتمك حکومت ایچون عادتی بر شی ایدی. ۱۰۵۵ تاریخ هجریده قریم خانلرندن محمد گری بن سلامت گری خان روسیه پادشاهی الکسی بن میخایل اوزرینه: «مسجدلرنی خراب ایتدك؛ قرأن شریفلرنی یاندردك، گرمان خانلرندن آرسلان علی‌خان نی چوقندردك، بویله حاللر هیچ یاقیشورمی؟ حالبوکه بزم حضورمزده خرستیانلر، کلیسه‌لر وار، بویله ایشلر خاطرلره اولسون کلمیور، سلطان تبعه‌سی اولان خرستیانلرنك نه درجه‌ده راحت یشادقلری‌ده معلومکزدر» دیه مکتوب یازدیغی مرویدر.

۵) اگرده ایمپراطوریتسه بوشیلرنی مرحمت یوزندن ومحض آدمچیلك قاعده سندن اجرا ایلمش اوله ایدی، البته ثنا وتشکرلره لائق اولور ایدی. فقط ایش اویله دگلدر. ترکیا ایله اولان اوزون محاربه‌لرده حکومتنك عسکری، بایلغی تمام بتدیکی بر وقت مشرق طرفنده اولان مملکتلر بروم برم الدن کیدرگه حاضرلنمشیدی. اوشبو بیوك ایشنك اوڭنی آلمق نیتی ایله قزان اسلاملرینه یاقتی یوز کوسترمك وترکستان مسلمانلرینك ده کوزلرینی بویامق لازم کیلدی. ایشته

اورنبورغ صوبرانیه‌سی ایله اوچ بیش عدد جامعلر اوشبو بیوك بلانی دفع ایدر ایچون «لا لحب علی بل لبغض معاویه» قبیلندن میدانه کتورلمشدر. فی الواقع ایمپراطوریتسه نڭ اوشبو تدبیری یاروم ملیون عسکردن زیاده ایش کورمشدر.

فقط مفتی واعضالرینی عبد الله افندی دیدیکی کبی اهالی انتخاب ایلمش اولمای بلکه حکومت کندیسی انتخاب ایدر اولمشدر.

۶) احتمال که اسلاملرنڭ بو کونه قدر دینلرینی سلامت آسراب کلمکلری بخارا وترکستانلولر ایله اختلاط ایتدیکلرندن اولور. فقط بزم فکرمزه کوره بونڭ حقیقی سببی روسیه دولتینڭ ضعیفلکی واسلاملره تمام آفتانومیه ویروب دینی وملی اشلرینه اصلا قاتشمادیغیدر. روسیه، اسلاملره شول قدر اختیار ویرمشیدی که حتی اوزلرینڭ اولگی حکم ایتدیکلری وقتلرینی ده خاطرلرینه کتورمازلر ایدی.

روسیه‌نڭ اوزینڭ تبعه‌سینی روسلاشدرمق وبتون مملکتنی ملت واحده ایلمك سیاستنی طوتمه‌سی یڭی صوڭ وقتلرده میدانه کلمشدر. اگرده معاذ الله بو سیاست برر یوز ییل مقدم باشلانمش اوله ایدی، اوچ بیش آدمنڭ بخاراغه واروب یورمه‌سینڭ هیچ حکمی اولمیه‌چق ایدی. خصوصا اوشبو وقتلرده یوز آولده بر عدد اولسون ابتدائی مکتب اولنماز، اولندیغی یرلرده ده اصول تربیه رعایت ایدلنوب اوقوتولماز ایدی.

۷) بزلر اوشبو مسئله حقنده چوق تتبع ایتدك ایسه‌ده حقیقتنه ایرشه آلمادق. ایمپراطوریتسه طرفندن ویرلمش فرمانلرنڭ الده اولانلرنده بوڭا دلالت ایدر بر شی یوقدر.

بزم فکرمزه کوره مکتب ومدرسه نظارتی هیچ وقتده اورنبورغ صوبرانیه‌سینه ویرلمامشدر.

اوشبو مقاله ایله عبد الله افندینڭ بعض بر فکرینی تحسین ایتدیکمز وبعضیلرینه ده جزئی بحثلرده اولندیغمز معلوم. شاید مزبور افندی کندیلرینڭ جزئی اولان مسامحه‌لرینی تعدیل ایلر، ناگاه بز یاڭلش سویلمش اولسه‌ق، یاڭلشمزنی تعمیر ایدر. هر ایکی حالده بز چوق بختیارز.

«درویش»

روسیه مسلمانلرنده

مکتب، معارف، وادبیات

(ۋولغا وقریم تاتارلری. قریمده دارالمعلمین. تاتار معلملری. غصپرینسکی.
اصول صوتیه مکتبلری. اسکی مدرسه‌لر. قریمده معارف.)

تاتارلرنی روسلاشدررغه خدمت ایتوچیلرنک ۋولغا وقازان تاتارلرینک نادانلقلرندن شکایت ایتولری یالگز روسلاشماو معناسی برلن گنه توگل، بلکه چن «نادانلق» معناسیله‌در.

ۋولغا تاتارلرینک مدنیت وترقی جهتنجه روسیه‌نک باشقه‌یرلرنده‌گی مسلمانلردن آرتده لغی آناستاسییف (۱) کبی روسلاشدررو چیلر طرفندن بیان ایدلدیکی شیکللی، بی‌طرف روس علماسی وحتی چن ملتپرست ومعارفپرور، ترجمان محرری غصپرینسکی طرفندن اقرار ایدلمکده‌در.

«ترجمان» صحیفه‌لرنده غصپرینسکی کوبسنجه، ۋولغا تاتارلرینک یالگز ترکستان مسلمانلرندنغنه توگل، بلکه قفقاز وقریم مسلمانلرندنده کوب آرتده اولدقلرینی تأسف ایله ذکر ایتمه‌در. (۲)

قریم مسلمانلرنده معارف — قریم مسلمانلرینه کله‌جك اولورسه‌ق: روس معارف مأمورلری مسلمانلر آره‌سنده روس مکتبی کوبایتورگه هرنه قدر آرتق اجتهاد ایتماسه‌لرده

(۱) "مینیسترنارودنوی پروسۋ یشچینیه ژورنالی"نك ۱۹۰٤ نجی سنه ایيون نسخه‌سنده، آ. آناستاسییفنك «ۋیاتکه ایناروديسلری هم آنلرنك اشقولالری» اسملی مقاله‌سینه باقگز. صحیفه: ۹۲، ۹۳، ۱۰۲، ۱۰۳.

(۲) ۱۹۰۱ نجی سنه "ترجمان" نك نومیرینه علاوه ایدوب چیقارمش " مبادیٔ تمدن اسلامیان روس" اسملی تاتارجه وروسجه رساله‌سنده غصپرینسکی " اوقو واشقولا مسئله‌سی، ۳۰ییل اول روسیه‌گه قوشلغان ترکستانده ٤۰۰ یل ایلك روسیه‌گه قوشلغان ۋولغا بویندن تیز ویگلره‌ك بارادر. بوشایان تأسف، لکن چن بر حقیقتدر! (صحیفه ٦)

کینه بونلرده معارف ومکتب ۆولغا تاتارلر-
ندن یوقارو درجەدەدر . بوندن باشقه ، قریم
تاتارلرینڭ جانلانوب معارف واوقو ایشنده
آلغه کیتولرینه اوز آرەلرنده غصپرینسکی
کبی ملتپرور وبحـق غیرت ومتانت صاحبی
آدملرنڭ ظهوری کوب سبب اولمشدر . ۆولغا
تاتارلری آرەسنده بویله آدملر یوقدر .

(واقعا ۆولغا وقزان تاتارلری آرەسنده
روس مکتبلرنده اوقوب معارف جدیده آلغان
تاتارلرنڭ اوز خلقلری آرەسینه کرەرك معلم
لك ، محررلك، یازوچیلق وسائر مدنی وعلمی
خدمتلرده بولونغانی یوق ، یاکه یـوق درجه
سنده سیرەکدر . بو کونگی ادیبلرمز ، محرر
لرمز ، ناشرلرمز ، معلم ومدرسلرمز وملت
آرەسنده بولنوب علمی ومدنی خدمتارده بولنو
چیلرمزغه بر کوز صالاچق بولسەق بارسینڭ
اوزمزنڭ مسلمان مدرسەلرندن چیقمش وبعضیلر
ینڭ شوندن چیقدقدنصکره استانبول ، مصر ،
مکه ، مدینه طرفلرینه یوروب آزمی کوبمی
اوقوغان آدملر اولدیغنی کوررمز .)

شویله ظن اولنمقدەدرکه : گرچه قریـم
ترقی ومدنیتده اوزیده پك آلــده بولماسەده
مسلمانلرنڭ انتباهنه پك اساسلی خدمت ایدو
چی غصپرینسکی کبی ملتپرورلرنڭ آنده
ظهوری سببلی ۆولغا وقازان تاتارلرینك معارف
وتمدنلرینه یاردم کینه قریـمدن کله جکدر .
بوڭا دخیده بر سبب واردر : قریمدە ولایت
مرکزی اولان « سیمفروپول » شهرنده تاتار
لرغه روسجه معلم یتشدرر ایچون آچلغان
اوچیتلسکی اشقولاوار . تاتارلرنی معارف جدیدەایله
روس روحنك تنویر ایتو جهتندن بونك پك گوزل
اوقولا . اینسپکتوری روس . بو اشقولادن

هر سنه اونلاب یاش مسلمانلر درس تمام
ایدەرك معلملك شهادتنامەسی آلوب چغالر
لکن قریمده تاتار آولرنده آچیلمش ابتدائی
روس اشقولالری آرتق کوب توگل . شول
سببلی بو معلملرنڭ بارسینەده معلملك اورنی
طابلمی . بونلر بالضروره اوزلرینڭ سعی
وغیرتلرینی باشقه جهتلرگه یونالدررگه مجبور بولالر .
بعضیلری موسقوا ، پتربورغ کبی مرکزلرگه
باروب دخیده زورراق علملر اوقیلر . بعضیلری
استانبول ومصرغه باروب تحصیل ایتەلر .
بعضیلری قورصلرغه یوریلر . وبعضلریده
پیرم اورنبورغ ولایتلری کبی روسیه ایچرو-
لرینه کیلوب معلملك ایتەلر . شول وجهله
قریمده روسجه معارف آلغان یاش یکتلر اوز
لرینك علملرینی قریمدن یراق بولغان روسیه
اچندەگی دین قرداشلری آرەسینه طاراتالر .

(قریمدەروسچه اوقوب اکمال ایتکان بر
ایکی آدمننك استانبول و مصرغه و بر ایکیسینك
موسقوا پتربورغ مکتبلرینه بارولری ایشید-
لمش ایسەده روسیه ایچرولرینه کیلوب معلم
لك ایتدیکلری بزلره معلوم توگلدر . احتمالکه
باشقه طرفلرده بولسه بولور .)

حالبوکه روس معارف ماءمورلری قریمده
یتشکان بو ضیالی مسلمان یکتلرینی بویـله
چیتلرگه طاراتمقدن ایسه قریمنك اوزنده
تاتار آوللرنده کوبرەك روس اشقولالری
آچوب بونلرنی شونده معلملك که یرلشدره
بارسەلر قریم مسلمانلرینك تمدن ومعارفلری
ایچون هیچ شبهەسز ، کوب فائده وبیچاره
بالالرینی ، اوزلرینك قرون وسطیدن قالمه
اسخولاستیکه مدرسەلرنده تضییع اوقات ایدوب
عمر چریتودن قوتقاررغه سبب بولور ایدی .

قریم‌نڭ مسلمان مکتب و مدرسه‌لرنده اوقو وترتیبلر شول قدر فنا درکه، حتی بر ملتپرور بر مسلمان (غصپرینسکی کبی ضیالی مسلمان اولمق شرطیله) بونلرنی اوزی یازوب کورساته‌جك بولسه بیله، اوقوغان کشیلر بونلر بر محررنڭ کوز یاشی و یوره‌ك قانی ایله یازلدیغینه اشانمازلر، بلکه مخصوص کولدرر ایچون شایاروب یازلغان نرسه‌لردر دیه ظن ایدرلر (۱)

درست، غصپرینسکی کبی ضیالی، معارفلی وملتپرور ذاتلر مسلمانلرنی تنویر ایچون قریمده روس معارف ماءمورلرینڭ علم وفن مکتبلری آچولرینی کوتوب کنه طورمیلر، بلکه اوز خلقلرن آغارتور ایچون اوزلریده قوللرندن کیلگان قدر طریشه‌لر: یڭی ترتیب ایله ابتدائی مکتبلر آچو وترتیبسز اسکی روحانی مدرسه‌لرنی اصلاح ایدوب یاڭارتو فکری طاراتالر. هم بر قدر موفقده اولمشلردر. (۲)

بارسندنده اهمیتلیسی: غصپرینسکی نڭ سعی وغیرتی سایه سنده تاتار مکتبلرینه، بتون مدنی ملتلر مکتبنده اولدیغی کبی، اصول صوتیه کرتلدی. اولگی کبی ایجك اوقوب بالالرنڭ ۶ـ۷ ییل عمرلرینی اوتکارو اورنینه بش آلتی آیده اوقورغه یازارغه اوگره‌توب، قالغان مدتده ذهن وفکر آچه‌جق کرکلی نرسه‌لر اوقتورغه امکان حاصل اولمشدر.

غصپرینسکی طرفندن چغارلغان بو اصول صوتیه آز بر زمان ایچنده شول قدر بیوك شهرت قازانمشدرکه:

روسیه‌نڭ هر طرفنده‌غی ترك قبیله‌لرندن قریم‌غه باغچه سرای اصول صوتیه مکتبی، اصول صوتیه ایله اوقتو ترتیبی کوررگه مخصوص کشیلر کیلمگه باشلادیلر. حاضرنده ایسه قریم نڭ اوزندن باشقه. ۋولغا بویلری، قفقاس، ماوراء قفقاس، ترکستان، سیبر کبی روسیه نڭ مسلمانلر یاشی طورغان تورلی گوبرنالر واوبلاستلرنده مڭدن زیاده اصول صوتیه مکتبلری آچلدی، حتی قطای حدودنده‌گی قولجه‌غه وقطای ایچرولرینه قدر باروب یتدی. (۳)

شونڭ ایله برابر قریم‌ده‌غی معارفسز ومتعصب روحانیلر بو یڭی ترتیبلرگه، اصول صوتیه مکتبلرینه وعمومیتله هر تورلی یاڭالق‌غه قرن قاراب، همیشه مسلمانلرنی اوزلرینڭ اسکی اصول وقرون وسطی مکتبلرندن اچقندرماسقه تلیلر. شول سببلی تاتارلر آره‌سینه تمدن

---

(۱) مثلا: ترجماننڭ ۱۹۰۴ نچی‌سنه ۴۰ نچی نومرنده، قریم نڭ اڭ مشهور مدرسه لرندن اولان «زنجیرلی مدرسه» نڭ امتحانی حقنده اولان مقاله سینه باقڭز. غصپرینسکی بونی «امتحان مجلسی» دگل، بلکه «پلاو مجلسی» «اسکی حمام اسکی طاس» دیه در.

(۲) غصپرینسکی اوزی وقتیله مکتبلرده ومدرسه لرده معلم لك ایتدیگی جهتله مکتب ومدرسه لرنڭ قای یرلرنده قصور بارلغنی پك یخشی اوگره نگان. صوڭره معلم لکنی ترك ایدوب ۱۸۸۳ نچی ییلده «ترجمان» غزته‌سی ورساله‌لر نشرایته باشلاغاچ اصول تعلیم وتربیه مسئله سنی هیچ خاطرندن چغارماینچه بو خصوصلارغه کوب ذهن وفکر صرف ایتمشدر.

(۳) احتمالکه اوقوجیلر تاتار مکتبلرینه اصول صوتیه کرتلونی بر اهمیتسزگنه نرسه حساب ایدرلر. فقط بونلرنڭ تعصبلری، هر یڭی نرسه‌گه قارشو کیلولری دقتکه آلندقده بو، بونلر ایچون پك بیوك بر اهمیتنی حائزدر. اصول صوتیه چغاردیغی ایچون باشلاب غصپرینسکی‌گه هجوم ایتدیلر، اصول صوتیه‌گه دین بترو دیب قارادیلر، بو خصوصده تاتارلر آره‌سنده کوب نزاعلر بولدی. «کتاب المعجم» و «النصول الحدید» گه باقڭز.

ومعارف طاراتورغه تلاوچی ضیالی مسلمانلر اوزلرینك فکرلرینی مکتب آرقلی نشر ایتودن بیگره‌ك رسالر، غزته‌لر ومطبوعات واسطه‌سیله نشر ایتارگه وهر نه قدر طریشسه‌لرده قریم تاتارلرنڭ‌غی تمدن ومعارفنك قفقاس وترکستان مسلمانلرنده‌غیدن توبان اولدیغنی کوروب تأسف ایتارگه مجبوردرلر.

ترکستان مسلمانلرینك اوقو ومکتب ایشلری هم‌بونلر آره‌سینه روس مکتبی کرترگه روس معارف مأمورلرینك یخشوق غیرت ایتولری حقنده یوقاریده سویلانمش ایدی. ایندی قفقاس مسلمانلرینڭ احوالینه بر کوز صالیق. (بونڭ حقنده کیله‌جك نومرده بولور)

ف. ك.

مصر القاهره‌ده

الازهر (مصردن)

متمدن ملتلر بزم کبی جغرافیه‌ده بش قطعه‌نڭ وآنلر اوزرنده اولان حکومتلرنڭ حدودلرینی وبونلرنڭ پایتخت ومقدار نفوسلرینی ازبرلمکله اکتفا ایتمیوب شهرلرینڭ ایچنده موجود بنالره وبعض عائله‌لرنڭ احوالینه وارنچه‌یه قدر تفصیل وتوسیع ایدرلر. بونڭ ایچون بونلردن بری بر حاجتدن طولایی سفر ایتمك اولورسه بو حاجتینڭ نه یرده‌اولدقنی واول یرده بو حاجتی ایچون مشقتلره تصادف ایده‌چك اولورسه بو مشقتی تحمل ایدوب ایتمیه چکنی وطننده ایکن وقتنده محاکمه ایدر. تحمل ایتمایه‌چکی حالده عزمندن دونر وعکسی حالده سفرینه عزیمت وهر نوع مشقته صبرله کینه معلومات سابقه‌سی نتیجه‌سی اوله‌رق کیتدکی یرنده بر یرلی کبی گیزوب حاجتنی الده ایدر وسفرندن مستفید اولور.

بزم خلقمز خصوصا بز طلبه صنفی هیچ اساسلی معلومات اولمقسزین شویله بویله کبی سوزلره اعتمادا وآراده بر بعضیلرمزنڭ کندنده اولان سعی وغیرتیله عالم اولوب قایتمه‌سنی کوروب بیوك فرضلرله علم ایچون بورالره سفر ایدرز، کیلوب کوردکمزده مقصودمزنڭ اونده برینڭ حصولنده شبهه‌یه دوشرز: بوراسنی کوردکمزده عزم وغیرتمزه خلل کلور، بعضا بونگلده قالمیوب بسبتون غیرت وعزممز سونمکله هیچ مستفید اولمیوب ٤ - ٥ سنه دولاشوب عودت ایدرز، عودتمزده سوق قدرله بر یره مدرس اولورسه‌ق شو مدرسلك نڭ قولمزدن کیتمه‌سندن قورقوب مدرسه‌لرمزنی اصلاح ومدرسه‌لرمزه مفید فنلر ادخالنی تفکر وبویولده غیرت ایدن ملت پرورلره دشمان اولورز وعلیهلرنده قولمزدن کیلگاننڭ بارینی قیلورز، کیتدکمز کوندن بیرو حاجتلرینڭ تسویه سی ایچون عودتمزی بکله‌ین ملت

بو احوال وافعالمزی کوردکن بزه (الله کوستر مسون) کوز یاشیله ..... اوقور.

شو خصوصلری تفکر ایدوب معلوماتمز ایرشدیکی قدر ازهر ودرسلرینه وبوکا علاوه مدرسه‌لر حقنده ده بر قاچ جمله‌لر یازوب همشهریلرمزه بر نوع معلومات ویرمك استه‌دك، تا که علم، معارف دیب بونده کلوب نافله یره یورلماسونلر کلمن اولورسه بونده اولان ثمره نك پك جزئی ایدیکنی بلوب وطنندن شوذکر اولنه چق مقداردن زیاده یه نائل اولمیه‌جغنی کسدرمش اولسون.

جامع الازهر فتح اسلامیدن صوکره قطر مصرده بنا ایدیلن جامعلرنك اوچنچسی، حرمین محترمین ومسجد اقصی دن صکره جامعلرنك اك مشهوربدر. ملوك فاطمیه دن معزلدین الله نك سر عسکری جوهر الکاتب الصقلی مصره استیلا ایتدکی ۳۵۹ سنهٔ هجریه‌سنده قاهره شهرینی بنایه شروع ایتدکده بونکده بناسینه هم شروع ایدلوب ۳۶۱ سنهٔ هجریه سیده بناسی تمام اولمشدر. ابتدای بناسنده فقط نماز وجمعه ادا قیلنور ایکان العزیز بالله ابن المعزلدین الله زمانه سنده بو کونده اولدقی کبی درونده درس هم اوقیل‌باشلامشدر واول درسه حاضر اولانلرنك عددیده ۳۵ اولمشدر. بو کوندن اعتبارا طلبه نك عددی کون بکون تزاید ایده‌رك بو کونده ۱۲ بیكراده‌لرینه ومدرسلر ینك عددی ۳۰۰ دن زیاده‌یه وطلبه‌نك زیاده سی نسبتنده سکنی‌لری ایچون جامعك دورت جانبندن احاطه ایدن ازهرده موجود صنفلرنك نسبتله رواق الاتراك، رواق المغاربه، رواق الشوام، رواق الهنود، رواق فلان وفلان ناملریله معروف رواقلر مختلف زمانلرده ارباب خیر طرفندن بنا ایدلمکله یکرمی توقزه بالغ اولمشدر. هر بر رواقکده اشتمال ایتدکی حجره لریده ۳ ایله ۴۰ عددی بیننده مختلفدر. بوندن باشقه جامع الازهرنك اداره خانه‌سی مختلف فنلرده یکرمی بیك مجلد کتابی حاوی کتبخانه سی واردر.

جامع الازهره ۱۰ نچی عصر هجری نهایتینه قدر مصر ملوکی کندیلری نظارت ایدرلردی. ۱۱ نچی عصردن بیرو ازهرنك احوال واشغالینه نظارت ایچون مخصوص آدم تعیین اولونمقله «شیخ الجامع» تسمیه اولنمشدر وشیخ الاسلام رتبه‌سی دخی ویرلمشدر. اوللری مذکور ذات ازهره متعلق وعموم مسلمینه متعلق احوالی کندی اونده باقاردی ۱۳۱۲، سنهٔ هجریه سنده یوقاریده ذکری سبقت ایدن اداره خانه یابلمش وشیخ الاسلامه باشقه مذکور اداره خانه ایچون ایکسی حکومتده مستخدم علماءدن واوچی ازهرنك کندی علماسندن مجموعی ۵ اعضا تعیین اولنمشدر. مذکور اعضالر لااقل اون بش کونده بر، شیخ الاسلام ریاستیله اجتماع ایدر وبو کوندن اعتبارا ازهره عائد اموری مذکور اداره خانه‌ده کوریله باشلامشدر. وبو تاریخده ازهر ایچون ۶۲ ماده دن عبارت بر پروغرام دوزلمش تقویم البلدان، حساب، جبر، تاریخ، انشا درسلری ازهره ادخال ایدلمشدر. بیوك اجرتلرله بونلری تعلیم ایچون حکومت مدرسه‌لرندن مقتدر معلملر جلب ایدلمش وخط تعلیمی ایچون مخصوص خطاطلر جلب ایدلمشدر. ازهر ایچون مخصوص طبیب تعیین ایدلمش وبرده مخصوص مستشفی بناسی تحت قراره آلنوب شو اخیر سنه‌لرده ازهره قریب بر محلده بالفعل بنا ایدلمشدر.

فنون حدیثه‌ده سنه اخیرنده طلبه‌لرنڭ امتحان ایدلمسی وامتحانده نجاح اولانلر ایچون مکافات اولمق اوزره ۶۰۰ لیرا صرف ایدلمسی مذکور هیئتنڭ اعمال حسنه‌سندن ایکان، الشیخ محمد عبده رحمه اللّٰه‌نڭ وفات ایتمسیله بوفنلرنڭ جنته یافیغلاشدرمق ایچون هیچ منفعتی اولمـا مقدن طولای، دگـل ۶۰۰ لیرا مکافاتی بلـکه بسبتون امتحانلری قالدرلدی. کذلك بوهیئتنڭ معرفتیله ازهرنڭ متعدد رواقلرنده متشتت کتابلری جمع ایدلمکله وبوڭا عـلاوه پك چوق کتابلر ازهرنڭ وقف عمومیسندن صرفله اشترا اولنوب ذکری سبقت ایدن کتب خانهٔ عمومیسی تأسیس ایدلمشدر. ازهرنڭ شو ذکر ایدیلن یرلری‌و بوندن، باشقه مدرس، خواجه، خادملری ایچون دیوان الاوقافدن سـنوی ۳۰ بیڭ لیرا صرف اولنور.

ازهرنڭ سابق الذکر رواقلری هر رواقنڭ کندی طائفه‌سندن منصوب ازهرنڭ ادارهٔ عمومیه‌سنه تابع بر شیخ نظارتنده بولنوب بو شیخه‌ده شیخ الرواق عنوانی ویرلمشدر. بو شیخنڭ وظیفه‌سیده، تحت نظارتنده اولان رواقنڭ اوقافینه نظر وبونی منسوبلرینه توزیع ویاڭی کلن طلبه‌یی ازهرنڭ عمومی پروغرامینه توفیقا دفتره ثبت ایتمکدر وبونڭ ده کندینه مخصوص کاتبلری بولنور.

ازهرنڭ طلبه‌سی عمومی مصر خلقی کبی باشلرینه صارق واوستلرینه بوڭا مناسب جبه کبی اوزون وکیڭ کیوم کیـارلر، فجـردن کیچ ساعت اونلره قدر ازهرنڭ عمومی صحن ومقصوره‌لرنده مدرس حضورنده وکندیلری مطالعه ایله مشغول بولنورلر. بیمك ایچكلری پك بسیط اولماسیدن ناشی ازهره یقین دکانلرده پنیر، حلوا کبی شیلری آلوب کروب کنه شونده علی ملاء الناس بیرلر. کیچ ساعت اوندن صوڭره رواقده‌حجره‌یه نائل اولانی حجره سینه، ازهرنڭ خارجنده اولانی اوینه، حجره‌سی واویی اولمایان پك فقیری شول‌عمومی محلده قالور واوراده اویور.

ازهرنڭ یوقاریده ذکری کیچن پروغرامنچه اوقونمه سی مقرر اولان درسلر تفسیر، حدیث، فقه، اصول فقه، نحو، صرف، معان، بیان بدیع، منطق، حساب، جبر، تقویم البلدان، تاریخ، انشا، عروض والقافیه وعلم فلکدر.

صباح: تفسیر حدیث وبونڭ متعلقاتی، اویله‌دن مقدم: فقه، صوڭنده اصول فقه، معان، بیان، بدیع اوقنور. عصر ومغرب صوڭنده هر مدرس کندی استدیکی درسی اوقویه بیلور. یاتسودن صوڭره درس اولمایوب فقط طلبه‌لر کندی بینلرنده مطالعه ایدرلر. (آخری وار)

قاهره ده تاتار طلبه‌سی جمعیتی

روس ادبیاتی

یاوروپا ادبیاتندن روسچه‌غه ترجمه‌لر. مترجملر. مقدمه‌لر. روسیه‌ده برنچی غزته «ویدوموستی»

روس ادبیاتینڭ تجدد دوری زماننده غربی یاوروپا ادبیاتندن روسچه‌غه بر چوق اثرلر ترجمه‌ایدلمگه باشلادیغنی یازمش‌ایدك. بوترجمه‌لر ایچون بیوك پترنڭ اوزی کوب اجتهاد ایتمشدر: بیوك پتر باشقه تیللردن روسچه‌غه ترجمه ایتارگه قولندن کیلورلك آدملرنی طابا، آره‌لرندن مقتدرارینی صایلی، آنلرنی ایشکه قوشا، ایتکان ترجمه‌لرن قاری، حتی بعضیلرن اوزی توزه‌ته، نیچك ترجمه ایتلورگه تیوشلگی حقنده ایضاحات بیره وترجمه ایشلری حقنده اوقازلر طاراتا ایدی.

بیوك پترهروقت، باشقه‌تیللردن روسچه‌غه ترجمه ایتکانده جمله‌لرنك یگل، سوزلرنڭ ساده و اسلاوانجه‌دن زیاده ممکن‌قدر روسچه‌غه یقین بولووینی طلب ایتمشدر. ترجمه ایتوچیلر اوللری، روسلاشقان نیمسلرو پالاکلر اولمشدر. بونلر یگی تیللرنی بیلدیکلری‌سببلی غربی‌یاوروپا ادبیاتنه واقف ایدیلر. باره‌طورغاچ کیف وموسقوا آقادیمیاسنده اوقوب اکمال ایتکان کشیلر ترجمه ایله شغل‌لنه باشلاغانلر. بونلر گرچه یگی تیللرنی بیلماسه‌لرده لاتینجه بیله‌لر ولاتین تیلی اول وقتده یاوروپا نك علوم‌وفنون تیلی اولوب‌یاوروپانڭ کوب اثرلری بولساده یازلمقده ایدی. سینود تأسیس ایدلدکدنصکره، بیوك پتر ترجمه ایچون آثار غه‌ده بعض کتابلر بیاررگه باشلامشدر.

ترجمه ایدلگان اثرلر ایچنده بایتاق بر مقداری، اداره‌ٔ مملکت ایچون، بیوك پترنڭ اوزینه کرکلی نرسه‌لر ایدیسه‌ده، ادبیات، شعر، درس وقرأت‌کتابلری کبی‌عمومی تنویر افکار ایدوچی اثرلرده آز اولمامشدر. بیوك پتر روسیه‌گه حقیقی معناسیله معارف ومدنیت کرتر ایچون الڭ برنچی واسطه اسکی روس ادبیاتنی‌یاوروپا ادبیاتی ایله یاڭارتمقدن عبارت دیب بلگانگه کوره، بو ترجمه ایشینه، زور اهمیت ویرمشدر.

یاوروپا تیللرندن ترجمه ایدلگان بو یگی اصول کتابلرنی اوقوب آڭلارغه خلقنی حاضرلر ایچون بعضیلرینڭ باشلارینه مقدمه‌لر قویولا ایدی. مثلا: «پوفه‌ندورف» اسملی بر محررنڭ «یاوروپا حکومتلرینڭ تاریخنه مدخل» اسملی بر کتابی روسچه‌غه‌ترجمه ایدلگاچ بونڭ باش طرفینه، تاریخنڭ لزوم وفائده‌سی وتاریخ سویگان کشیلرنڭ بیوك آدملر دیب آتالمه‌سی حقنده بر مقدمه یازلمشدر.

روسیه‌ده غزته چغارا باشلاو هم بیوك پتر زماننده‌وجوده کیلمشدر. ۱۷۰۲ نچی‌ییلنڭ آخرنده بیوك پتر، عسکری ایشلر وباشقه‌مهم

واقعه‌لرنی باصدروب چغارر ایچون «ۋیدومستی» اسمنده غزته تائسیس ایتارگه قوشقان. ۱۷۰۳ نچی ییل‌نك ۲ نچی غنوارنده، روسیه‌ده برنچی غزته اولان، بو «ۋیدومستی» نڭ برنچی نومری موسقواده باصیلوب چقغان. بو، باشده اصلاویان حروفاتی ایله باصلمقده اولوب صڭره لری عادی روسچه حرف ایله باصلمغه باشلامشدر. ۋیدومستی ۱۷۱۱ نچی ییل‌غه قدر موسقواده، آندن صوڭ نوبت ایله آلماشنوب موسقواده و پتر-بورغده چیقمشدر. ۋیدومستی‌نڭ چغوی بیلگولی کونلرده بولماینچه، طوغری کیلووینه قاراب اولمش و ۱۷۰۳ نچی سنه اچنده مجموعی ۳۹ نومر چیقمشدر.

«ۋیدومستی» غزته‌سنده اوزون مقاله‌لر و بیوك محاکمه‌لر باصلمی، بلکه هرکیم ایچون ضرور و فائده‌لی بولغان قصقه قصقه معلوماتلرگنه بیریله، باش طرفنده روسیه‌گه متعلق خبرلر و آخرنده چیت مملکتلرگه متعلق واقعه‌لر یازیله و بونلرده روسیه‌نڭ چیت مملکتلرده طوروچی سفیرلرندن کیلگان، یاکه نیمس و هوللاندیه غزته‌لرندن آلنغان خبرلر بولونا ایدی.

بیوك پتر بو غزته چغارو ایشینه زور اهمیت بیروب اوزی قاتناشه، چیت غزته‌لردن نیندای نرسه‌لر ترجمه ایتارگه تیوشلگی حقنده امرلر بیره وحتی بعضا غزته تصحیحنی اوزی قاراب، مرتب یاڭلشلرینی توزه‌ته ایدی. ۱۷۲۵ نچی ییلده «ۋیدومستی» غزته‌سی نڭ اسمی اوزگارتیلوب «روسیه‌ۋیدومستلری» دیه آتالغان و ۱۷۲۸ نچی ییلده بو غزته بتونلای طوقتالوب، «آقادیمی نااوق» طرفندن «س. پتربورغسکیا ۋیدومستی» اسملی غزته چغاریلورغه باشلامشدر.

بر مملکت وبر ملتنڭ اسکی عرف وعادتلری اوزگارتیلوب یڭی فکرلر کرتیله باشلاسه کوبسنچه الڭ باشده روحانیلر آڭا قارشو کیله‌لر. یڭی فکرلرنی دین وشریعت نقطهٔ نظرندن محاکمه ایده‌رك کوبسنچه آنی دین وشریعتکه خلاف طابالر و قوللرندن کیلگان قدر کرتماسکه و بولدرماسقه طریشه‌لر. عجبا بیوك پترنڭ بو حرکتلری حقنده اول وقتنڭ روحانی علماسی نه فکرده بولوندیلر و بوڭا نه کوز ایله باقدیلر؟

(بونلر حقنده کله‌چک نومرده).

«قلم»

تربیه و تعلیم

اسلام پانسیونی

«عجایب حاللر» دیه بر مقاله یازوب، «ترجمان» غزته سی، ملتنڭ ایلروسنده یز فکرنده اولان ایکی صنف خلقمزدن شکایت ایتمشیدی. بو ایکی صنفنڭ بری ملی مدرسه لرمزدن یتشمش اولانلر وایکنچیسی ده دولت مکتبلرندن یتشمش ضیالیلر ومیرزالردر.

اوشبو ایکی صنف خلقلر هر قایوسی بری برینه بیگزه‌میان ایکی باغنڭ میوه لریدرکه آنلرنڭ اصول تربیه‌لری بر برلرینه مخالفدر. بو میوه‌لرنڭ حاللرینی آڭلامش ابنای ملت شکایت ایتمك، آه وفغان کتورمك طبیعیدر. فقط بونڭ سببی میوه‌لرنڭ کندیلری دکل بلکه تربیه ایدوب اوسدروچی باغباندر. باغبان تربیه ایدوب اوسدرمش میوه‌لر بزلره یارایه چقمیدر؟ میوه‌لرنڭ مقصودمزه موافق اولوب یتشمکلری حقنده اجتهاد ایتدکمی؟ باغبانه توصیه وتعلیمات ویردکمی؟ بو سؤاللره «یوق!» جوابی ویرلور اولسه، میوه‌لرنڭ لذتسز اولدقلری وبزم مقصودمزه یارامادقلری ایچون شکایت ایدرگه حقمز یوقدر. بلکه بو یولده اولان شکایت کندیسی بزم اشلرمزه بر مانع اولور.

حریت اعلانندن بیرو بر قاچ عدد ملی غزته‌لرمز میدانه چقدی. بونلرنڭ ایسه هر بری میرزالرمزدن، عالملرمزدن شکایت ایلرلر، فقط میرزالر ایله عالملرده اولان قصورلقلرنڭ سببلرنی تفتیش ایدنلری وبونلر حقنده اولاچق اصلاح نه‌دن عبارت ایدیکنی سویلیانلری آزدر. بن بو یرده علما حقنده اولاچق بحثلری بر طرفه قویوب، آنچق ضیالی خلقلرمز حقنده بر ایکی جمله سویلمك فکرنده‌یم.

بزم ضیالیلرمز بو کونده نه کندی ملتمزه ونه‌ده باشقه بر ملته قوشلمای «اصحاب اعراف» کبی اورتا بر یرده قالمشلردر. باشقه ملتلرنڭ ضیالیلری ملت باشنده طوروب، ملتلرینی هر طرفه یورتدیکلری ومنفعتلی یوللرنی کوستروب دلیل اولوب طوردقلری حالده بزم ضیالی قارنداشلرمز، یا حالمزه سیرچی اولوب طوررلر ویا که بزلره «فاناتیك!» دیه قوللرینی سلکوب اعراض ایلرلر.

آنلرده اولان بو حالنڭ سببی ملتنڭ حاجتنی، عادت ومعیشتنی، تیل وادبیاتنی بیلمادیکلریدر. هر نه قدر قارنداشمزده اولسون

تیلمزنی، عرف وعادتمزنی، حاجت وادبیاتمزنی بیلمادیکی میرزا بزم ایچون نه اش کوستره بیلور؟ بلکه بزم ملتمزدن شول قدر براقلاشمش اولانلاری کورلورکه عرف وعادتلرمزی مکروه کوررلر. حتی بعض دین قاعده‌لرمزنی‌ده قبول ایتمك ایستمازلر. فقط بونلرده اولان بویله حال تربیه ومعیشت اقتضاسیدر. میرزا أفندی اسلامیتنی واسلام فلسفه‌سینی بیلمامش، حکمت قرأنیه‌دن تمام بی‌خبر قالمش، تربیه‌سینه روح اسلام قاتشمامش، کوچکدن بیرو دماغنده اسلامنی مکروه کوره‌چك اورلقلر صالنوب طورلمش، اسلام حکمتسز، روحسز کوسترله کلمش. کوچك وقتندن بویله تربیه ویرلمش ذاتدن الوغ بولدیغی صوڭ ملت فائده‌سینه نه کبی خدمتلر امید ایدلنسون؟

کندی ملتمز بالاسنی کوچك بر یاشدن باشقه‌لر قولینه تابشروب، حالینه اصلا دقت ایتمادك. علم حال واعتقادا وگرتمادك، حقیقی اسلامیتدن خبردار ایلمادك. آگاده: «سنك بیوك بر ملتڭ واردر، سنی انتظار ایلر، بیوك امیدی سنده‌در، روسلردن علم ومعلومات آلوب‌ده صوڭره‌دن شونلرنی قورال ایدرك ملتکه خدمت ایله!، ملتڭ استقبالی ایچون خدمت ایتمك سنڭ بورچکدر، سن ملت اوغلیسن وصوڭره ملتنڭ یول باشچیسی اوله‌چقسین، لسان وادبیاتڭ وار، دینڭ اسلام اولوب فلسفه‌سی‌ده بودر، قرأننڭ حکمتی‌ده شودر!» دیه تنبیه ایتمادك.

کوب زمانلر اوتدی، علم ومعارفه اهمیت ویرمادك، معارف وهنرلرنی اسلامه عکس دیه حساب ایتدك، زمان چرخندن غافل طوردق، «دین اشی دگل، اول نه ایچون کرك؟» دیه هر اشنی استخفاف ایتدك، خصوصا دولت مکتبلرنده اوقوچیلره نفرت ایلادك. اکثرمز آنلر ایله علاقه‌لرینی کیسدیلر، آنلرنڭ ساچ میوقلرینه، برو که‌وپیندژاقلرینه تعرض ایدوب اوزلرینڭ موده‌لری اولان بیش‌بیللی دیا کون بشمتنی قبول ایتدرمك غیرتنده اولندیلر، عالی اولان اسلامنی کیوم صالوم وصوریاتدن عبارت کوستردیلر، بناء علیه: آنلرده بزلردن نفرت ایندیلر وایکی آره آچیلوب قالدی.

غ. دوماده اولاچق اسلام اعضالرینڭ ملتنڭ روحنی، حاجتلرینی وادبیاتنی، اسلام فلسفه‌سینی کوزل بیلمکلری لازم ایدیکی شمدی کوز ایله کورلوب بیلندی. بونڭله برابر بر روس قدر روس تیلنی وبر یوریست قدر روسیه نظاملرینی بیلمکلری ضرور ایدیکی ده اثبات اولندی. روسچه بیلمیان وکیل، ملت حاجتنی بیان ایده آلمیه‌چق، ملتنك عرف وعادتنی بیلمیان اعضاده ملت حاجتنی دومایه عرض ایده بیلمیه‌چکدر. دوما خارجنده دینی حاجتلرمزی مذاکره ایده‌چك وکیللرمز روسچه سویله شورگه مجبور اولدقلری معلومدر. ۲۸ ملیون ترك ملتینڭ وکیللری ملی تیلنی تاشلاب‌ده روسچه سویلاشورگه مجبور اولدقلرینڭ سببی ایسه لازم درجه‌ده ملی لسان بیلمادیکلریدر.

شمدی ملت ایچون هم روسچه هم ترکیچه گوزل بیلوچی، اسلام دیننده، ملی عرف وعادتلردن خبردار اولان یکیتلره احتیاج واردر. بویله کیمسه‌لرنی مدرسه‌لرمزدن یتشدرمك ممکن دگل. زیرا بونلرنڭ حاللری پریشان اولوب، اصلاح وترتیب فلان یوقدر. بونلرنی اصلاح ایتمك (اگرده ممکن اولسه)

خیلی وقتلره محتاج اولور. بو کونکی کونده مکمل صورتده ترتیبلی دولت مکتبلری اولدیغندن بونلردن استفاده ایده طوررغه تیوشلی.

شونگ ایچون ممکن قدر بالالرمزنی دولت مکتبلرینه ویررگه و بونگل برابر تربیه‌لرینه دقت ایلمك لازمدر . هر بر بیوك بیوك شهرلرده اسلام پانسیونلری تشکیل ایدوب اسلام بالالرینی شونده تربیه ایلرگه، اخلاق، دین، اعتقاد قرأن شریف وفلسفهٔ اسلامیه تعلیم ایدلنسون، اسلام قاشنده مقدس اولان عبادتلرینی ایتدررگه اهمیت ویرلسون، تاریخ اسلام، ادبیات ترکیه جمله‌سی اوگردلسون ! اماهنر وفن اوقور ایچون بو بالالر کیمنازیه، ریالنی وباشقه‌لره یوررلر . ایشته بزم ایشمزه یارایه چق وملت استقبـالیٰ اللرینه تابشرلاچـق کیمسه‌لر اوشبو طریقه یتشدرلور .

اسلام پانسیونلری آچار ایچون البته بایلق کرك، فقط بویله اش تجارت یولی ایله اولنه‌چغندن شاید آقچه تابلنور. بوڭا شروع ایده‌چك ذاتلر ضرر دگل فائده کوره‌چکلردر .

پانسیونلر آچارغه تیوشلی شهرلرده واطرافنده اولان مسلمانلر شرکتلر ترتیب ایدوب بوڭا کرشوب کورسه‌لر هم ملتکه خدمت هم ده سودالرینی تاءمین ایتمش اولورلر .

بزم سیبریاده « سیمی » شهرنده اولان الڭ قورقاق بایلرمزده شرکتلر ترتیب ایده باشلادیلر. معلوماتلی وهمتلی وغیرتلی اولان یاش بایلر ، پانسیونلر آچمق حقنده شرکت ترتیب ایتمکدن قورقماسه‌لر کرك.

اسلام پانسیونلرنده اخلاقلی ومعلوماتلی ذاتلر نظارتلرنده اسلام روحی ایله تربیه‌لنمش بالالر ریالنیلر ، گیمنازیه‌لر حتی دارالفنون وآقادیمیه‌لر بتروب چیقسونلر بونلردن فائده‌دن باشقه شی ماءمول اولمیه‌چقدر .

و . انوری (زایسان)

کشفیات واختراعات

انسانلر ایلك زمانلرده کوزگه کورنمگان معنوی وروحانی نرسه‌لردن بحث ایتارگه بیـك یاراتقانلر . مدنیت ترقـی ایتدکچه ، کوزگه کورینوب کشیگه فائده‌سی تیه طورغان نرسه لردن کوبره‌ك بحث ایته باشلامشلردر . مثلا : اینه، قایچی، پکی، صبان، صوقا، کوره‌ك، قازغچ، اورو، تگوکبی نرسه‌لرنی میدانغه چغاروچیلر نڭ خدمتلری، بر طاقم معنوی وخیالی فکرلر ایله کتابلر طوترغان فیلسوفلرنڭ خدمتلرندن کوب آرتق اولدیغی حالده اولگیلرنڭ اسملری ده معلوم توگل، حالبوکه بو صوڭغیلرنڭ نام وشهرتلری دنیانی طوترغان. بو ایسه، ایسکیلرنك مادیاتکه اهمیت ویرمیوب، نظر تحقیر ایله باقدقلرندن ایلرو کلمشدر .

مشهور فیلسوفلردن « سنق » : « حکمانڭ وظیفه‌سی روحانی نرسه‌لردن بحـث ایدوب ، حکمتنی مادی نرسه‌لر ایله پچراتمامقدر » دی . بو ، اسکی حکیملرنڭ فکریدر . حالبوکه صوڭغیراق حکیملردن ، ١٤٩٦ سنه‌ده گیرمانیاده طوغان مشهور فیلوسف «ده‌قات» : «بوش فکرلر ، بوش نرسه‌لر ایله شغللنمکدن ایسه، اوزمزگه فائده‌سی تیه‌جك نرسه‌لرنی حاصل ایتارگه طریشیق؛ اوزمزنی احاطه ایتکان اشیانـڭ نـه اولدیغنی آڭلارغه اجتهاد ایتیك؛ صونی، هوانی، طوفراقنی، اوتنی، یولدزلرنی اوگره‌نیك وشول صورتله طبیعتکه خواجه بولیق» دی اگر اوشبو درست سوزلر ایسکیدن اعتبارغه آلنغان بولسه، انسانلر دخیده کوبره‌ك وتیزره‌ك ترقی ایتکان بولورلر ایدی.

انسانلر مادیاتقه اهمیت بیره باشلاو ایله نه قدر فائده‌لی مهم نرسه‌لر کشف اولندی واولنمقده‌در. اگر انسانلر عمرگه: تقدم، تأخر، قدم، حدوث، علیت معلولیت، امکان، امتناع، حیز وهیولا بحثلری کبی نرسه‌لر ایله مشغول اولسه‌لر بوکونگی تلیغراف، تیلیفون، الکتریق، فوطوغراف، بخار قوتی، عقللره حیرت ویره‌جك هر تورلی ماشینالر کبی شیلرنی قاچان کورر ایدی. بو کونگی بعض بر نرسه‌لرنك اولگی حاللرینه برکوز صالوب قاریق.

تگرمن

ایسکیلر هر ایشنی قول کوچی وحیوانلر واسطه‌سیله ایشلیلر، اولگی اسیرلر ایش اشلاترگه حیوان اورننده استعمال اولنه‌لر ایدی. صو برلن جیلدن خدمت ایتدررگه اول وقتده غی کشیلرنك عقللری یته‌ی ایدی. شونك ایچون اسکی یونان فیلسوفلرینگ مشهورلرندن اولان «آرسطو» اسیرلکنی جائز کوره‌رك: «زاودلرنگ تگرمچلری اوزلری ایلانورگه باشلاسه‌لر شول وقتده اسیرلکنی بتررگه بارار» دیمش وبو سوزی ایله: «زاود تگرمچلرینگ اوزلکندن ایلانولری ممکن توگل، آنی ایلاندررگه اسیرلر کرك، بناء علیه اسیرلکنی بتروده ممکن توگل» دیه‌چك اولمشدر. آرسطونگ محال فرض ایتکان نرسه‌سی بوز مانده اویونچاق حکمنده یگل بر ایش بولوب قالدی.

تگرمن انسانلرنك الك اول والك زیاده محتاج بولغان بر نرسه‌لری ایسه‌ده، بونگ کیم طرفندن وقایو زمانده چغارلغانی معلوم توگلدر. الك باشده انسانلر بغداینی چوقر بر طاش اچینه قویوب ایکنچی بر طاش ایله تویوب ایزگانلر. روماللر آسیانی ضبط ایتکانگه‌قدر اون یاصارغه شوندن باشقه بر یول بولغانی بیلنمیدر. قول تگرمنی باشده عبرانیلرده چغوب آندن یونانیلرغه کچمشدر.

یونان حکماسی روح نگ نیدن عبارت ایدیگی حقنده افکار عالیه ایله‌ماتاشدقلری زمانده یونانستانده مگلرچه قللر وصوغش اسیرلری تونی کونی قول تگرمنی أیلاندرو شیکللی آغیر بر خدمت ایله جزالنه‌لر ایدی.

تگرمن أیلاندررلك جیل وصو بولماغان آفریقا وعربستان صحرالرنده بو کونده‌ده قول تگرمنی استعمال ایدیلوب بونی خاتونلردن وزورراقلرینی دوه‌لردن أیلاندرته‌لر. صو تگرمنلری آسیادن روماللر آرقلی یاوروپاغه چغاریلوب روماده «اوگوست» زماننده معلوم اولدی، ومیلاددن دورت یوز ییل‌صکره روما مملکتی‌نك هر طرفینه طارالدی.

جیل تگرمنلرینگ کیم طرفندن ونه وقت کشف اولندیغی معلوم توگلدر. فقط میلادنگ اون برنچی عصرنده، یاوروپااهل صلیبی، بونگ آسیاده مسلمان مملکتنده استعمالنی کوره‌رك؛ اوز وطنلرینه قایتقاچ شوندی جیل تگرمانلری یاصارغه باشلامشلردر. بو کونگی بخار (پار) تگرمنلری کشی قولی ایله أیلاندرلگان تگرمنلرنك بر ییلده، صو وجیل تگرمنلرینگ بر آیده اشلاگان ایشلرینی بر ساعت اچنده تمام ایته‌لر.

تقریض

« شورا » دنیاغه آیاق باصار باصمازده ایکی دانه رفیقلری‌هم دنیاغه تشریف ایتدیلر. بونلرنڭ بری « معلومات محکمهٔ شرعیه اورنبورغیه » ژورنالی اولوب، اوفا شهرنده ادارهٔ روحانیهٔ اسلامیه طرفندن وایکنچیسی‌ده « تربیه » اسمنده‌اولوب، قزان شهرندن فخربانو خانم کزاکوا طرفندن نشر اولنور.

« معلومات محکمهٔ شرعیهٔ اورنبورغیه » رسم‌خطلرینڭ بوزوقلغی، عبارتلرینڭ چیغشسز-لغی، چیتلرینڭ تارلغی، طش کاغدینڭ فنالغی ایله ملی غزته‌لر طرفندن انتقاد ایدلدی. بویله تنقیدلر، دینی محکمه‌نڭ ژورنالینڭ گوزل اولمقنی آرزوایدن وایکنچی عبارتله دوستلری طرفندن اولمشدر. دشمن، هیچ وقت دشمنینڭ اصلاح اولنمه‌سنی ایستماز. شول جهتدن بو ژورنالنڭ هیئت تحریریه‌سی وناشری شایداوشبو طوغرولرغه دقت ایدر واصلاح چاره‌لرینه کرشور.

« العصر الجدید » ژورنالنده ع. توقایوفنڭ بر شعرنی اوقودیغمزده علی اصغر افندی الغفوری: « ایمدی بوندن صوڭ، شعرلرنی باصدرمق طوغروسنده حیدر افندیلرده بر قدر احتیـاط ایدرلر، بولور بولماز شاعرلرگه سوزده‌یوق ! » دیه‌شیدی. مگرده اوشبو ژورنالنڭ برنچـی بیتنده اولان شعرنی کوردیکمزده علی اصغر افندینڭ فکری یاڭلش اولدیغنی بیلدك. فقط « معلومات محکمهٔ شرعیهٔ اورنبورغیه » ده کوسترلمش قصورلقلرنڭ بر قدریسی محررلرگه دگل « اوفا » شهرینه عائددر. اسلام مطبوعاتی نقطهٔ نظرندن اوفا شهری قزاندن دگل حتی اورنبورغ شهرندن‌ده بر قدر توبان درجه‌ده در. اسلام اثرلرینڭ گوزل صورتده دنیاغه چیقمه‌سی ایچون بو طوغروده اجتهادنی صرف ایدن مطبعه‌لرنڭ بولنمه‌سی شرطدر. اوفا شهرنده بویله بر مطبعه وارلغی معلوم دگل.

« معلومات محکمهٔ شرعیه اورنبورغیه » آخرینه اهل اسلام روزه وبایراملری حقنده کالیندار ترتیب ایدلنوب قوشلمشدر. بوڭا هم کوز صالدق. اهل حساب اوتوز ییلنڭ ۱۱نی کبیسه حساب ایدوب، کبیسه‌ییللرنده ذوالحجه‌نی ۳۰ کون وعادتی ییلرده ۲۹ کون اعتبار ایدرلر. اما محرم بونلر نظرنده هر وقت ۳۰ کون حساب ایدلنور. کبیسه ییللری ایسه ۳ - ۶ - ۸ - ۱۱ - ۱۴ - ۱۶ - ۱۹ - ۲۲ - ۲۵ - ۲۷ - ۳۰نچی ییللردر. بونده ایسه‌اسلام حسابچیلری متفقدر. فقط بعضیلر ۱۶ نچی ییل‌اورنینه ۱۵ نچی ییلنی کبیسه اعتبار ایدرلر. بوڭا کوره ۱۳۲۵ نچی ییل ذوالحجه‌سی ۲۹ دن دگل بلـکه ۳۰ کوندن حساب ایدلمك لازمدر.

کبیسه ییللرینه مخصوص اوله‌رق ذوالحجه ایله محرم هر ایکیسی ۳۰ کوندن صانالورایسه‌ده اهل حساب یاناشه اوله‌رق ایکی آینی ۲۹ صانامازلر. صوبرانیه، مذکـور کالیندارنی جزافا دگل بلکه برر قاعده اوزرینه‌بنا ایدرك ترتیب

ایتمشدر. زیرا جزافا کالیندار ترتیب ایتمك حساب فنینه جنایت اولور. حساب عالملری بویله اشلرگه اصلا رضا اولمازلر.

بناءً علیه صوبرانیه، اوشبو قاعدهلرنی ژورنالنك کلهچك نومیرلرنده بیان بیورسه بزده اوز خطالرمزنك نه یرلرده اولدیغنی بیلوب تصحیح ایلر ایدك.

«تربیه» مجلهسی، مطبوعات دنیاسینه اوزینك اسمینه موافق صورتده کررگه موفق اولمشدر. یازوچیلری گوزل مقالهلر حاضرلمشلر ورسم خطلرینهده خیلی دقت ایدوب، مطبعهده تصحیح ایتدررگه یتشمشلردر.

«تربیه» نڭ اوشبو برنچی نومیرنده اولان: اوگرهنو واوگرهتو آدم بالاسنك طبیعیدر، حاضرگی هم بولاچق آنالرغه نصیحت، معلم ومعلمهلره عائد، حفظ صحت، یڭی کتابلر حقنده تنقید، بالالر ایله طبیعیات طوغروسنده مذاکره مقالهلری اڭ گوزل وهروقت «تربیه» مجلهسنده مذاکره ایدلورگه تیوشلی اولان بحثلردر.

ملتمز خصوصا خاتون وقزلرمز آراسنده تارالمش اوهام وخرافاتنی بتررگه سبب اولاچق نصیحتلر یاخود حکایت ورومانلر ،، تربیه ،، ده کوبراك یازلمهسی مطلوبدر. زیرا بو شیلر تربیه ایچون نیگزلردر. نیگز اولمادیغی حالده بناده کوب حکمت کورلماز.

طولستوی بیوك بر آدم ایدیکنده شبهه یوق. قطای خبرلری ده بتون بتونه اهمیتسز دگلدر. شویله ایسهده بز ،، تربیه ،، مجلهسنده ابن حزم، ابن مسکویه وغزالی کبی ایسکی اسلام اثرلرندن کوبراك ترجمهلر اولنمقنی ایستر ایدك.

،، تربیه ،، مجلهسی اوشبو روشنده دوام ایتدیکی حالده پك کوب تارالورغه وپك کوب اوقولورغه تیوشلی بر نشریاتمزدر. اللهتعالی دوام ورواج ویرسون!

جهانگیر خان

(۱۲۶۱ - ۱۸٤٤)

قزاق خانلرینگ، دشت قپچاقده حکومت سورمش جوجی عائله سینگ ومشهور چنگز خان نسلندن اولان خانلرنگ خاتمه سی اولان ۱۸٤٤ تاریخنده وفات ایتدی.

بونگ وفاتندن صوڭ اول طرف قزاقلری استرخان گوبیرناسینه تابع اولمغله بتون بتونه روسیه اداره‌سینه کرمشدر.

جهانگیر خاننگ محمد جان مفتی قزی اولان فاطمه اسملی خاتوننندن اوشبو کوننگ احمد سلطان،

جهانگیر خان

اوشبو جهانگیر خان ابن بوکای خان ابن نور علی خان ابن ابو الخیر خان، خان اوردا سنده خان اولوب، روسیه طرفندن تصدیق ایدلمشیدی. گنیرال مایور رتبه‌سی ایله اوشبو منصبنده یکرمی ایکی ییل طوردی و ٤۲ یاشنده وقتنده

عبید الله سلطان اسمنده اوغللری سلامتدرلر.

ایلک حالنده «بورسا» اسملی اورنده دفن ایدلنوب، صوڭره دن «خان اوردا سی» اسملی اورنغه کوچرلمشدر.

اشعار

بالالار ایده مکتبکه!

(کویگه صالمی اوقغان آرتق)

بالالار ایده مکتبکه
اتچ قچقردی کوبدن!
تزلگز کیل رتکه
قارادی قویاشدا کوکدن!
قوشلار قورتلار هم کشی
هر قایسی اش باشلادی
هر کمنڭ بار بر اشی
بره‌وده اشدن قاچمادی
باق: قمرسقا یوك طاشی،
بال قورتقایی ـ طاتلی بال
قوشقای اویاغا موك طاشی
قوشدان قورندان عبرت آل!
باصودا فردا اش طولدی
اویانب اورمان شاولیدر
طوقران کوبدن طوقلدی
صاندوغاچقای صایریدر
آوچیلار آو صالالار....
یالقاونی الله یاراتمی
بسم الله دیب بالالار
باشلاغز تیز صاباقنی!

(ترجمه) دردمند.

آخرت دارسعادتدر.

حوادثدن حیاتڭ حاصلاتی درد ، حسرتدر
نظر دقت ایدرسه‌ڭ وصلتنه عین فرقتدر
نظر اربابنه دنیا خرابه زار عبرتدر
معارف گلشننده نابینایه کرچه جنتدر

§

ندن ؟ بیلمم نفوسڭ طول عمره خواهش ، شوقی
اجل بازارینڭ بیلمم نه یرده راحت ، ذوقی
بلیات ایله طولمشکن کشینڭ تحت ایله فوقی
تسلی بخش اولان انسان ایچون امید دولتدر

§

امید گر اولماسیدی زنده کانه قیمت اولمازدی
نظام ، انتظام عالم ایله دولت اولمازدی
حمیتله شجاعت هیچ کشی یه زینت اولمازدی
ویرن قیمت حیاته طول آمال سعادتدر

§

یاشار هر کیم امیدڭ ظل ویرانده غفلتله
کچر عمر عزیزی واهی افکار وجهالتله
یومار اول عاقبت دوچشمنی یأس ایله حسرتله
وداع ایلر حیاته ، حاصلی آنچق ندامتدر

§

کله مهد جهانه آغلار امیدیله هر صبیان
املسزمی شبابت کونلرینی بیکلیان غلمان ؟
کورنچه عاقبت آمالینڭ بطلاننی انسان
ینه دیرکم : « بز مچون آخرت دارسعادتدر ! »

محمد صادق .

لطائف

سوداگر ومعلم

سوداگر: زمان بوزولدی، مکتبلرده اوقوچی بالالره ـ آربا، چانا، آت بارا ـ کبی معناسز نرسه‌لر اوقوته باشلادیلر.

معلم: نه شی اوقوتسونلر ایدی؟

سوداگر: ایمان اوقوتسونلر ایدی.

معلم: بالالرگزه الك ایلك ایمان سوزلری اوگرتمای نیچون: آنا، آتا، اللی، بللی، بابا ـ دیه اوگرتدگز؟ ایمان اوگرترگه کرك ایدی!

سوداگر: تیل یگی آچلدیغی وقت بالالر شویله‌سوزلر اوگرنه‌چکلری طبیعیدر.

معلم: الك ایلك اوقورغه باشلامش بالالرنك‌ده اوزلرینه ایلکدن معلوم اولان: آربا، چانا، آت بارا ـ کبی سوزلردن درس اوقومقلری وشونلر یاردمی ایله باشقه‌لره یتشمکلری طبیعیدر.

سوداگر: آنسی درست، شویله ایسه‌ده آربا، چانا، آت بارا ـ یرینه ایمان اوگرتورگه کرك ایدی.

معلم: سز ـ بیل تگرمانی ایدیکن بیل‌سزده، بواسی نه برده دیه صوریسز!

— عثمان افندی بیك عقللی وفکرلی بر کشیدر.

— بولور، اشانام. چونکه عقل وفکرینی هیچ بر یرگه صرف ایتکانی یوق. گل اوزنك گنه جیا بارغاچ کوب بولسه‌ده عجب توگل!

ایر ایله خاتون آره‌سنده

ایر ـ جانم، من سیاحتکه کیتماکچی بولام، لکن سندن آیریلوب طورسه‌م آره‌مزده‌غی محبتمز کیمور دیب قورقام.

خاتون ـ قورقماگز افندم، قورقماگز. آیریلوب نه قدر اوزاق طورسه‌ق آره‌مزده‌غی محبت شول قدر آرتور!

خاتون ایله ایر آره‌سنده

خاتون — بیلمم که بزنك بو بالامز بو قدر خلقسزلقنی قایدن آلغاندر، البته بندن توگل ایدی.

ایر — درست أیته‌سن خاتونم، چونکه سینك خلقسزلغك اولگیچه بتون کوینچه اوز گده‌در، اصلا کیموگانی یوق!

فرانسه محررلرندن بری: «محررلرنك اجماغی یازمق، اعرافلری یازغان یازولرن اوزلری بر قات اوقوب باقمق وجهنملریده مطبعه‌ده‌گی حرف تزوچیلرنك یاگلشلرینی توزه‌تمکدر» دیه ایکن.

آلتمش یاشنده‌گی بر آدم بر قارغه طوتوب اوینه آلوب قایتوب بارا ایکن. بونی نیچون طوتدیگز؟ دیه صوراوچیلرغه: «قارغه نی اوچیوز ییل یاشی دیلر، شونك درست بولوب بولماون تجربه ایدوب باقماقچی بولامن، دیمشدر!

خسته یاتوچی بر قصاب اوزینك خاتوننه: «اگر بن اوله قالسه‌م، شول اوزمزنك پریکاشچکمز حمیدالله‌غه باروك موافق بولور» دیدکده، خاتون: أیبو، أیبو، اوزمده شولای ایسابلاب طورام شول، دیمشدر!

ناشرلری: محمد شاکر ومحمد ذاکر رامییفلر.
محرری: رضاءالدین بن فخرالدین.

Типо-лит. Т-ва Каримовъ, Хусаиновъ и К°. Оренбургъ.
«کریموف، حسینوف مطبعه‌سی». اورنبورغ